



GÖTEBORGS UNIVERSITET
LITTERATUR, IDÉHISTORIA OCH RELIGION

RKT235 Teologi, examensarbete för magisterexamen, 15 hp

De skyldiga som offer: fängelset ur ett syndabocksperspektiv

The guilty ones as victims: the prison from a scapegoat perspective

Författare: Matilda Helg
Handledare: Ola Sigurdson
Ämne: Tros- och
livsåskådningsvetenskap
Termin: ht -09

Innehåll

1	Inledning	2
1.1	Syfte och frågeställningar.....	2
1.2	Metod	3
1.3	Struktur.....	4
1.4	Material	4
2	Fängelset	6
3	Girard och syndabocken.....	10
3.1	Det mimetiska offrandet.....	10
3.2	Att utse en syndabock	11
3.3	Girards kriterier för förföljelse	13
3.4	Varför är det här viktigt för teologi?.....	14
4	Är fängelset ett offersystem?.....	16
4.1	Våld.....	16
4.1.1	Från kroppsstraff till fängelse	16
4.1.2	Det moderna fängelsets plågor.....	19
4.1.3	Är våld närvarande?	23
4.2	Kris.....	25
4.2.1	Råder en kris?.....	30
4.3	Brottslingens relation till brottet	32
4.3.1	Vilka sitter i fängelse?.....	33
4.3.2	Brottslingens psyke	36
4.3.3	Finns offermarkörer?.....	40
4.4	Krisen beror på brottslingen, därför måste brottslingen bort.	40
4.4.1	Brottslingens ansvar	40
4.4.2	Förstörandet av brottslingen	43
4.4.3	Görs brottslingen ansvarig för krisen och förstörs som offer?	45
4.5	Är fängelset ett offersystem?.....	47
5	Vägar bort från offer	52
5.1	Kristus och offer	52
5.2	Den andre och möjligheten till en inneslutande gemenskap	55
6	Slutdiskussion.....	61
7	Sammanfattning.....	63
8	Litteratur.....	65
8.1	Böcker	65
8.2	Artiklar	66

1 Inledning

När jag påbörjade det här arbetet hade jag föresatsen att jag utifrån ett teologiskt perspektiv skulle närma mig fängelset som fenomen, men hur jag skulle göra det hade jag ingen aning om. Tidigt i processen stod det klart att jag var inne på obanad terräng och att fängelset inte har undersökts inom teologin i något tidigare arbete, såvitt jag har kunnat bedöma forskningsläget. Därför var det en lång process att komma fram till en aspekt att börja arbeta utifrån, men sakta växte arbetet fram som en undersökning av fängelset som ett offersystem.

Det här blev ett arbete som undersöker fängelset ur ett syndabocksperspektiv. Mitt arbete utgår från René Girards teorier om utväljande och offerande av syndabockar. René Girard är en fransk litteraturvetare och antropolog, född 1923.¹ Girards teorier har sedan applicerats på fängelsesystemet med syftet att undersöka om det är möjligt att se fängelsesystemet som ett system för offerande av syndabockar. Under mitt arbete har jag blivit alltmer uppmärksam på att den ”blinda rättvisan” inte alls är så blind och jag har alltmer tvingats ställa mig frågan om inte förövaren i själva verket är ett offer i fängelsesystemet. Det är denna offerroll som är fokus i min uppsats: är vårt fängelsesystem ett system för offerande av syndabockar? Jag har tagit som utgångspunkt att det är möjligt att se fängelsesystemet som ett offersystem och jag driver genom mitt arbete tesen att fängelset inte är ett uttryck för en blind, juridisk rättvisa, utan är påverkat av det som Girard menar är mänsklighetens behov av att stöta ut vissa människor för att bygga civilisationer.

Anledningen till att jag i en teologisk uppsats väljer att undersöka det här fenomenet är i enlighet med Girards tanke att ett samhälle som bygger sin gemenskap och sin stabilitet genom att offra syndabockar är fast i satans våld. Att identifiera offer och hitta vägar bort från offerande blir därmed ett sätt att försöka sprida Guds rike. Girard ställer upp fyra kriterier för vad som utgör en förföljelse, vilka jag har använt mig av för att undersöka fängelsesystemet utifrån.

Slutligen diskuterar jag hur offerande förhåller sig till en kristologi, formad av framförallt Girard, och undersöker olika vägar bort från offerande.

1.1 Syfte och frågeställningar

Syftet med den här uppsatsen är att närma mig föreställningen om fängelset ur ett teologiskt perspektiv. Detta gör jag utifrån de stereotyper som Girard ställer upp som kriterier för vad som utgör en folkmobb där en syndabock utväljs, förföljs och offras. Jag vill undersöka om

¹ Girard, 2007, s. 7-8.

dessa kriterier finns närvarande i fängelsesystemet, som ett sätt att tolka fängelset ur ett kritiskt, teologiskt perspektiv. Syftet är vidare att ställa syndabocksoffrande i relation till korset och en kristologi, formad av framförallt Girard, och undersöka möjliga vägar bort från offrande. Frågeställningarna är: finns Girards stereotyper för förföljelse närvarande i föreställningen om fängelset? Hur förhåller sig offrande av syndabockar till en kristologi som har utvecklats ur Girards teorier och finns det vägar bort från offrande?

1.2 Metod

Min metod har sin utgångspunkt i den del av Girards arbete som berör fenomenet syndabockar och hur samhällen byggs upp kring att vissa individer eller grupper stöts ut av en majoritet för att stärka denna majoritets gemenskap. De här teorierna redogör jag närmare för i kapitel tre. I sitt arbete kring syndabockar har Girard ställt upp fyra stereotyper för vad som utgör en förföljelse av en syndabock: en förlust av hierarkier och skillnader i samhället, ”brott” som omkullkastar hierarkier och skillnader, att de som utses som skyldiga till de här ”brotten” bär de märken som utgör ett offer, nämligen frånvaron av skillnader - att vara annorlunda på fel sätt, samt våldet i sig självt.² Det här kallar han för förföljelsens stereotyper.

Han menar vidare att om dessa stereotyper existerar, så kan vi förvänta oss att (1) våld förekommer, (2) det finns en kris, (3) det förekommer offer som utses, inte utifrån de brott de anklagas för, utan utifrån deras lämplighet som just offer, (4) offret får ansvaret för krisen och dödas, eller förvisas.³

I mitt arbete tar jag min utgångspunkt i de här punkterna såtillvida att jag letar efter dem i fängelsesystemet. Jag har alltså närmast mig beskrivningarna av fängelset med siktet inställt på att upptäcka om våld förekommer, om det finns en omringgivande kris, om de intagna på kriminalvårdsanstalt bär offermarkörer, samt om de intagna får ansvar för samhällskrisen och förvisas. Jag söker efter argument för att se de här fenomenen närvarande i fängelsesystemet. Jag är medveten om att det här riskerar att bli ett cirkelresonemang, eftersom jag redan från början gör ansatsen att undersöka fängelset ur ett syndabocksperspektiv. Jag anser ändå att det är fruktbart att göra den här analysen, då den ger ett verktyg för att närma sig fängelsesystemet med ett kritiskt, teologiskt förhållningssätt. Jag menar inte att det är det enda sättet att se på fängelsesystemet, men jag menar att om det är

² Girard, 1989, s. 24.

³ Girard, 1989, s. 24.

möjligt att se fängelset ur ett offerperspektiv ger det en ingång till en kritisk reflektion över det.

Mitt arbete utgår från att om vi kan finna att det existerar våld, om det existerar en kris, om internerna bär tydliga offermarkörer och om de förvisas såsom ansvariga för krisen, så kan vi också dra slutsatsen att fängelset fungerar utifrån förföljelsens stereotyper. Och om fängelsesystemet fungerar utifrån förföljelsens stereotyper, så är inte fängelset ett uttryck för en ”blind rättvisa”, utan en del av ett offersystem.

1.3 Struktur

Uppsatsen inleds med en redogörelse för fängelsesystemet, för att klargöra vad som kännetecknar det fängelse jag undersöker. I kapitel tre följer en presentation av de teorier av Girard som ligger till grund för det här arbetet. Kapitel två och tre syftar till att ge en ingång till de begrepp jag arbetar vidare med under kapitel fyra, som är uppsatsens tillämplande del. Eftersom min metod är att undersöka fängelsesystemet utifrån Girards fyra kriterier för vad som utgör en förföljelse och offer, utgör vart och ett av Girards kriterier varsin underrubrik i kapitel fyra. Kapitlet avslutas med en resumé där jag försöker besvara frågan om fängelset är ett offersystem, utifrån Girards kriterier. Kapitel fem ställer offrandet i relation till en kristologi, som har sin utgångspunkt i Girards teorier och söker vägar bort från offrande. Uppsatsen avslutas med en slutdiskussion och sammanfattning.

1.4 Material

Mitt arbete använder sig uteslutande av litteraturstudier. Den teoretiska bakgrunden i det här arbetet kring syndabocksteori hämtar jag från René Girard. Den bok som har störst betydelse är *The Scapegoat*, men även andra av hans böcker ligger till grund för mitt arbete. I det sista kapitlet i uppsatsen har hans bok *I See Satan Fall Like Lightning* stort inflytande. Girards teorier förekommer också i materialet i bearbetad form genom Mark S. Heim, *Saved from Sacrifice*, där Girards teorier har blivit anpassade till ett teologiskt sammanhang av Heim. Utifrån dessa böcker försöker jag förstå hur utväljande av syndabockar fungerar och vilket syfte de följer.

Vad gäller beskrivningar av fängelsesystemet är min utgångspunkt Michel Foucaults bok *Övervakning och straff*. Foucaults bok har fått vara den teoretiska utgångspunkten och kriminologisk litteratur har fått stå som belysande eller kritiserande exempel till *Övervakning och straff*. Den kriminologiska litteraturen består främst av Comack & Balfour, *The Power to Criminalize*, och Liebling & Maruna (red.) *The Effects of*

Imprisonment. Dessa böcker använder jag mig av för att kartlägga fängelsets system och effekter.

Foucault har själv fått kritik för att han behandlar fängelsesystemet som ett enda, trots att han undersöker fenomen under en lång tidsperiod och mellan kontinenter. Till exempel skriver man i inledningsordet till *The Oxford History of the Prison* att:

He wrote as though phenomena separated by decades were one and as though all the universe was France. Most important, he frequently conflated official rhetoric and daily realities; let public officials announce a program for the surveillance or the reform of criminals, and he presumed its realization.⁴

Jag är medveten om att jag riskerar att gå i samma fälla, då jag har kriminologisk litteratur från såväl USA och Canada som Sverige från modern tid och belyser dem med en teoretisk bakgrund från 1970-talets Frankrike. Jag väljer ändå att använda Foucaults teorier som utgångspunkt av flera skäl. För det första anser jag att hans bok *Övervakning och straff* är den mest heltäckande och djuplodande analys som går att finna kring fängelsets utveckling och filosofi. För det andra tror jag, liksom Foucault, att fängelsesystemet är ett tankesätt, som förvisso skiljer sig åt i detaljer över tid och mellan kontinenter, men som i sitt grundläggande tankesätt är sig likt.⁵ Dessutom är det moderna fängelset kontrollerat av FN i olika dokument, vilket gör att det finns en internationell, gemensam syn på vad fängelset kan tillåtas att vara.⁶ Därmed är det fullt möjligt att använda belysande litteratur från olika sammanhang. Jag vågar hävda att det fängelsesystem som Foucault påvisar är detsamma som lever kvar idag.

⁴ Morris & Rothman (red.), 1995, s. viii.

⁵ Foucault, 2006, s. 239-240.

⁶ Coyle, 2005, s. 22.

2 Fängelset

Innan jag går in på att analysera fängelset utifrån Girards kriterier för förföljelse vill jag redogöra för vad jag menar med fängelset och fängelsesystemet, varifrån det härstammar, vad dess syfte är och hur det fungerar. Detta gör jag för att förklara bakgrunden till och vad jag menar med begreppet fängelse, när jag arbetar vidare med det genom uppsatsen. Som jag skrev under *Material* tar jag min teoretiska utgångspunkt i Foucaults beskrivning av fängelset och jag menar att den fängelsets filosofi som Foucault ger en historisk bakgrund till är detsamma som lever kvar in i våra dagar.

När Foucault skall ange ett datum för när fängelsesystemet är utvecklat, så väljer han inte 1810 och Napoleons strafflag, han väljer inte heller år 1844 och den lag som införde cellstraffet, utan han säger: den 22 januari 1840. Den dag då kolonin i Mettray officiellt öppnades.⁷ Och kolonin i Mettray är inte ens ett fängelse i vår mening. Till Mettray skickades såväl ungdomar som blivit fällda i ungdomsdomstol, som minderåriga som blivit frikända, som internatskoleelever.⁸ Just därför anser Foucault att Mettray är fängelsesystemets krona. Det är inte ett fängelse för dömda brottslingar, utan en dressyranstalt för ungdomar som skall lära sig att lyda överheten och bli fogliga. Å ena sidan är det just ett fängelse, eftersom det vistas dömda ungdomar där, å andra sidan är det inte ett fängelse, eftersom andra kategorier av ungdomar tas emot och infogas i dressyren under samma förutsättningar. För Foucault handlar inte fängelset om att bestraffa ett brott, utan om övervakning och disciplinering av samhällsmedborgarna. När portarna slås upp till Mettray, en koloni för ungdomar på glid, är systemet färdigutvecklat. Ett system vars syfte är för makten att kontrollera och disciplinera de maktlösa.

I fängelsets tidiga historia, under 1820-talet, fanns i Amerika två dominerande fängelsesystem som konkurrerade med varandra: Auburn och Pennsylvania. Båda var cellfängelser, där fångarna låstes in i ensamhet under nätterna och skulle arbeta under dagarna. Skillnaden var framförallt att i Auburnmodellen tilläts fångarna att arbeta tillsammans, medan Pennsylvaniamodellen inte tillät något som helst samröre fångarna emellan. Den modell som slutligen blev förebilden för fängelser i Västeuropa och Nordamerika är Auburnmodellen, alltså ett cellfängelse som ändå tillåter visst samröre mellan fångarna, t.ex. vid arbete.⁹

⁷ Foucault, 2006, s. 295.

⁸ Foucault, 2006, s. 298.

⁹ Matthews, 1999, s. 17-18.

Fängelset har fyra syften: att straffa, att förebygga brott, att förbättra individen som begått brott och att skydda samhället från farliga individer.¹⁰ Själva straffandet går huvudsakligen ut på att beröva individen dess frihet. I England ansåg man under 1900-talet att det var straff nog, till skillnad andra länder i Europa, som Spanien och Frankrike, där man ansåg att själva inlåsningen och berövandet av frihet var en del av straffet snarare än hela straffet.¹¹ Numera står fängelsesystemet, internationellt sett, under FN:s bevakning sedan 1952, för att tillförsäkra ett visst mått av humanitet i fängelserna.¹²

Det brottsförebyggande syftet menar man sker på två sätt; dels att samhällsmedborgare avhåller sig från kriminell verksamhet om de inser att konsekvensen av ett sådant handlande kan ge ett fängelsestraff, dels att den som en gång blivit dömd till fängelse undviker att begå brott igen, om han eller hon inser att risken finns att komma tillbaka till fängelset.¹³ Huruvida det fungerar eller inte är svårt att avgöra. Det är svårt att veta hur många som skulle begå brott om fängelser inte fanns. Däremot finns statistik på hur många som är återfallsförbrytare och utifrån de siffrorna kan man dra slutsatsen att fängelset knappast har avskräckande effekt för den enskilde individen.¹⁴

Att förbättra individen innebär att den intagne skall komma ut från fängelset som en bättre person än då han eller hon påbörjade sitt fängelsestraff. Tanken är att tiden i fängelset inte skall vara meningslös, utan skall syfta till att lära den intagne nya och bättre vanor och beteendemönster, så att han eller hon inte kommer att begå brott igen efter avtjänat straff.¹⁵ Det här är ett problematiskt område ur flera synvinklar: dels visar statistik att de behandlingsprogram som används sällan har särskilt stor effekt, dels kan man fråga sig med vilken rätt man som yttre auktoritet tar sig an att förändra en individ.¹⁶ Dessutom visar Clear på att behandlingsprogram utanför fängelset har större effekt än behandlingsprogram som sker i fängelset.¹⁷ Det här kommer jag att återkomma till genom uppsatsen.

Det fjärde syftet med fängelset är att skydda allmänheten från brottslighet och farliga människor. Det stämmer såtillvida att en person som sitter i fängelse inte kan göra någon skada utanför fängelset, men det är sällan en lösning på kriminalitet att ta bort en eller två individer; de ersätts snabbt av nya personer.¹⁸ Kriminalitet verkar ha mindre med

¹⁰ Coyle, 2005, s. 2.

¹¹ Coyle, 2005, s. 13.

¹² Coyle, 2005, s. 22.

¹³ Coyle, 2005, s. 15.

¹⁴ Coyle, 2005, s. 16.

¹⁵ Coyle, 2005, s. 16.

¹⁶ Coyle, 2005, s. 120.

¹⁷ Clear, "The Impacts of Incarceration on Public Safety", *Social Research*, Summer 2007, vol. 74. no. 2, s. 616.

¹⁸ Coyle, 2005, s. 17.

kriminella personer att göra och mer med sociala och samhällsliga processer. Vad gäller människor som är så farliga att de är till ett hot för allmänheten kan sägas att: "Even in a country of 55 million people, most of them are known by name", där landet som åsyftas är Storbritannien.¹⁹ Med det antyds att det är ett betydligt mindre problem än vad allmänheten kanske tror. Veldig få människor är så farliga att de kan klassas som ett hot för allmän säkerhet. Dessutom kan man påvisa att i områden från vilka antalet intagna är höga är också människor i högre utsträckning rädda för att bli utsatta för brott.²⁰

Sammanfattningsvis kan man säga att fängelsets fyra syften är klart angivna, men att deras effekt är synnerligen omdiskuterad.

Det är i det här läget också viktigt att påpeka att fängelset i första hand styrs politiskt. Antalet intagna på kriminalvårdsanstalt har inget direkt samröre med brottsstatistiken i ett samhälle.²¹ Det går alltså inte att säga att ett samhälle med fler intagna i fängelse har ett större antal begångna brott. Att sätta människor i fängelse är mer av ett politiskt fattat beslut än ett juridiskt beslut. Bertil Österdahl redogör för de svenska förhållandena i sin artikel "Prison and Probation: The Swedish Perspective", där han menar att riksdagspartierna, med undantag för moderaterna, har ansett att frihetsberövande bör användas mycket sparsamt, men att polismorden i Malexander och medias skildring av den händelsen drev på en folklig opinion för hårdare och längre fängelsestraff.²²

En annan aspekt som är viktig att nämna i sammanhanget är att sannolikheten att dömas till fängelse beror på vilken socialgrupp du tillhör. USA har tydlig statistik på det här området. Clear skriver i sin artikel att: "the social effects of incarceration are hyperconcentrated among young, poor, black men and in the communities from which they come."²³ Om du är ung, svart, fattig, man och kommer från ett sådant område, så är risken större att du hamnar i fängelse. Antalet dömda till fängelsestraff handlar alltså om ett samspel mellan politiska beslut, den allmänna opinionen, sociala faktorer, och den faktiska brottsligheten.

Att antalet intagna på fängelser inte står i proportion till antalet begångna brott kan tala för att Foucaults teori stämmer: fängelset handlar inte om att bestraffa brottslighet, utan det är den styrande maktens sätt att utöva kontroll på sina medborgare. Om fängelset skulle vara ett klart och tydligt straffande enligt principen för orsak och verkan, så skulle

¹⁹ Coyle, 2005, s. 17.

²⁰ Clear, "The Impacts of Incarceration on Public Safety", *Social Research*, Summer 2007, vol. 74. no. 2, s. 620.

²¹ Coyle, 2005, s. 20.

²² Österdahl, "Prison and Probation; The Swedish Perspective", *Corrections Today*, Feb. 2002, vol. 64. no.1. s. 55.

²³ Clear, "The Impacts of Incarceration on Public Safety", *Social Research*, Summer 2007, vol. 74. no. 2, s. 615.

brottstatistiken och statistiken för antalet intagna i fängelse följa varandra, vilket de alltså inte gör. Orsakerna kan vara flera, bland annat att fängelset i stor utsträckning påverkas av politik, men jag anser det vara intressant att ha med Foucaults maktteori i resonemanget.

En annan intressant aspekt är att majoriteten av de som sitter i våra fängelser är från marginaliserade grupper, vilket också säger något om att fängelset inte är ett enkelt uttryck för orsak och verkan.

3 Girard och syndabocken

René Girard är en fransk litteraturvetare och antropolog som bland mycket annat har arbetat med frågan om syndabocker och syndabockars betydelse för samhällsbyggande. Min analys av fängelset utgår just från Girards teorier kring syndabocker och därför kommer jag i kapitel tre att redogöra för de delar av Girards arbete som jag har använt mig av och som jag finner vara relevanta för den analys jag har gjort. Framförallt bygger mitt arbete på de kriterier Girard ställer upp för vad som utgör en förföljelse och ett offrande av en syndabock, vilka presenteras närmare under avsnitt 3.3.

3.1 *Det mimetiska offrandet*

Det här avsnittet av uppsatsen berör samhällets uppbyggnad och hur Girard framställer hur behovet av att utse och offra en syndabock uppkommer. Allting tar sin början i ett samhälle som upplever sig vara under kris. Girard ger uttryck för att ett samhälles kris karaktäriseras av att olikheterna mellan människor suddas ut och kvar finns ett hierarkilöst kaos.²⁴ Han menar att när olikheterna mellan människor suddas ut riskerar civilisationen själv att rasa samman, då en civilisation är just en ordnad hierarki av människor.²⁵

För att upprätthålla denna skillnad mellan människor, menar Girard att det i många samhällen finns en tabuering av att härmas.²⁶ Då vi härmar varandras beteende gör vi anspråk på att ha något som den andre har. Vi menar oss i någon mån vara jämlika. I och med detta uppstår en rivalitet, som Girard kallar *mimetisk rivalitet*. Girard menar sig också här ha funnit grunden till våldet i ett samhälle. När någon känner sig hotad i sin identitet av att ha blivit härmad inleds en eskalerande våldsspiral, som förr eller senare slutar i döden.²⁷ Därför är det inte ovanligt att samhällen håller sig med ett tabu kring härmanden, det är här våldet börjar i rivaliteten kring den egna statusen, positionen och egenarten.

Om krisen utgörs av hierarkilöshetens kaos, behöver den hållas stängd. Då ett hot mot civilisationens ordning upptäcks, måste det undanröjas. Hotet kan vara något yttre, såsom en naturkatastrof, men kan också vara en inre samhällelig konflikt mellan grupper.²⁸ I vilketdera fallet resulterar krisen i en situation där alla står mot alla. Civilisationens givna hierarkier finns inte kvar och människor upplever en förvirring. För att undanröja denna obehagliga situation vänder sig samhället mot en person, eller en grupp. Istället för att vara

²⁴ Girard, 2007, s. 56.

²⁵ Girard, 2007, s. 56.

²⁶ Girard, 2007, s. 146.

²⁷ Girard, 2007, s. 147.

²⁸ Girard, 2007, s. 55.

alla mot alla, inträder en konflikt där kollektivet befinner sig på ena sidan och ett offer på den andra sidan.²⁹ Den ohanterliga situationen blir hanterlig i och med att våldet riktas mot en person eller en grupp. En ny hierarki har inrättats som bidrar till att skapa lugn i samhället igen. Då alla vänder sig mot offret upphör allas våld mot alla och övergår i ett allas våld mot en. Våldet kvarstår, men då alla kvarvarande är eniga om vem som är skyldig till krisen blir offrandet den sista, ultimata våldshandlingen, efter vilken frid kan återinträda i samhället.³⁰

Om krisens symptom är en oroande hierarkilöshet, vad är då dess orsak? Som tidigare sagts kan det skifta. Det kan vara en politisk kris, ett yttre hot av något slag, till exempel en epidemi. Men eftersom krisens symptom visar sig i mellanmänniska relationer – den försvunna ordningen och hierarkin – har samhället en tendens att vilja se krisens orsak som ett socialt fenomen.³¹ Någon måste vara ansvarig för att det har blivit såhär. Och denna någon är antingen samhället i stort, eller någon eller några andra. Det är inte jag själv som bär något ansvar.³² Dessa andra är individer, eller grupper som upplevs som speciellt farliga – det är ju deras fel. Men viktigt att poängtera: ”Inget individuellt offer kan vara ansvarigt för den mimetiska krisen. Bara ett godtyckligt offer kan lösa krisen, därför att alla våldshandlingar är mimetiska, identiska och fördelade på samma sätt inom kollektivet.”³³ Offret är alltså inte skyldigt, men kollektivets ovilja att själva se sig som ansvariga gör att någon måste utses som vi alla kan vända oss mot för att bland oss finna enighet och få ett slut på våldet. En dödas för att många skall finna trygghet. Och eftersom det fungerar: kollektivet vänder sig mot en som offras – offret har ingen möjlighet att hämnas – den mimetiska rivaliteten är utplånad – lugnet lägger sig, så stärks kollektivet i sin övertygelse att offret var skyldigt. Offret var roten till det onda, eftersom lugnet har infunnit sig då offret är dött och borta.³⁴

3.2 *Att utse en syndabock*

Även om offren är godtyckliga i förhållande till de kriser offren är tänkta att försona, finns vissa stereotyper i utväljandet av syndabockar. För det första finns det en gemensam typ av brott de anklagas för att vara skyldiga till. Det är just brott som upplöser de sociala strukturerna, i följande ordning: våldsbrott mot personer som det är absolut otänkbart att kränka (våld mot starka auktoriteter eller i vissa samhällen de allra mest värnlösa, som t.ex.

²⁹ Girard, 2007, s. 158.

³⁰ Girard, 2007, s. 159.

³¹ Girard, 2007, s. 57.

³² Girard, 2007, s. 57.

³³ Girard, 2007, s. 160.

³⁴ Girard, 2007, s. 161.

barn), sexualbrott (våldtäkter, incest) och religiösa brott (brott mot nattvarden).³⁵ Märk väl att den anklagade inte alls behöver vara skyldig till dessa brott, men det är inte heller otänkbart att han eller hon är det. Det återkommer jag till. Den här typen av brott representerar enligt Girard samma fenomen som en större yttre katastrof gör: de upplöser samhällets sociala band i grunden.³⁶ Att mörda en statsminister, eller våldföra sig på barn är brott som strider mot de sociala konventioner som råder i samhället på ett sådant sätt att samhällets skakas i sina grundvalar.

Girard argumenterar för att kriser i ett samhälle leder till folkmassans behov av att utse någon skyldig att offra för att ordningen skall återställas i samhället. Han använder sig av flera historiska exempel, bland annat förföljelserna av judar under 1300-talets mitt. Samhället befinner sig i kris, härjat av digerdöden. Ett rykte uppstår om att det är judarnas fel: de måste ha förgiftat vattnet – det är därför människor dör. Lösningen på problemet är att straffa judarna, på så sätt försvinner digerdöden.³⁷ När vi ser tillbaka på fenomenet efter närmare 700 år ter sig resonemanget absurt! Vi vet att det inte var judarna som förgiftade vattnet. Judarna kunde helt enkelt inte vara skyldiga till att människor dog i digerdöden. Men likväl var det de som fick bära skulden där och då. Vad var det som gjorde att just judarna blev offren där och då? Varför var det just de som man ansåg hade förgiftat vattnet?

Det svar som Girard återkommer till är: det är marginaliserade människor och grupper som utses till offer.³⁸ Marginaliserade människor är de som av majoriteten upplevs som avvikande. Det kan vara av olika skäl, fysiska, sociala eller etniska. Den sociala normen definieras utifrån majoritetens genomsnitt. Det genomsnitt inom vilket de flesta av ett samhälles medborgare faller är den sociala normen.³⁹ Girard sammanfattar det som att ”alla extrema egenskaper då och då drar till sig den kollektiva bannlysningen, inte bara extrem rikedom och fattigdom utan också framgång och misslyckande, skönhet och fulhet, last och dygd, förmågan att förföra och förmågan att förarga.”⁴⁰ Det handlar alltså inte i första hand om vilken avvikelse en grupp eller individ besitter, det handlar om *att* man avviker.

Men för att återgå till föregående kapitel: det var ju just frånvaron av skillnader som utgjorde ett av kriterierna för en kris, hur kan då syndabockarna utses just för att de skiljer sig? Girard menar att det handlar om att vara annorlunda på ”rätt” eller ”fel” sätt. Att

³⁵ Girard, 2007, s. 57.

³⁶ Girard, 2007, s. 57.

³⁷ Girard, 1989, s. 2.

³⁸ Girard, 2007, s. 59.

³⁹ Girard, 2007, s. 60.

⁴⁰ Girard, 2007, s. 61.

avvika i förhållande till den sociala struktur som råder i ett samhälle.⁴¹ Just därför blir etnisk eller kulturell avvikelse så mycket mer framträdande. Den som kommer från ett annat kulturellt, nationellt eller socialt sammanhang har en annan uppsättning av ”rätt” och ”fel” skillnader. De avvikelser som invandraren uppvisar faller inte inom de socialt sanktionerade skillnaderna i det nya landet och de skillnader som invandraren håller för socialt sanktionerade stämmer inte överens med det nya landets system. Alltså kan invandrarens mimetiska härmande av en företeelse i den sociala strukturen dra igång själva folkmobben. Invandraren *liknar* där han eller hon enligt den sociala strukturen borde *skilja sig*.⁴²

3.3 Girards kriterier för förföljelse

Ovanstående leder Girard till att konstatera att det finns fyra kriterier för vad som utgör en förföljelse: en förlust av hierarkier och skillnader i samhället, ”brott” som omkullkastar hierarkier och skillnader, om de som utses som skyldiga till de här ”brotten” bär de märken som utgör ett offer, nämligen frånvaron av skillnader - att vara annorlunda på fel sätt, samt våldet i sig självt.⁴³ Det här kallar han för förföljelsens stereotyper. Vidare skriver Girard att om det nu är så att de här stereotyperna finns närvarande i ett och samma dokument som beskriver ett skeende, så kan vi anta att:

The juxtaposition of more than one stereotype within a single document indicates persecution. Not all the stereotypes must be present: three are enough and often even two. Their existence convinces us that (1) the acts of violence are real; (2) the crisis is real; (3) the victims are chosen not for the crimes they are accused of but for the victim's signs that they bear, for everything that suggests their guilty relationship with the crisis; and (4) the import of the operation is to lay the responsibility for the crisis on the victims and to exert an influence on it by destroying these victims or at least banishing them from the community they “pollute.”⁴⁴

Om två eller fler av de fyra stereotyperna för förföljelse finns dokumenterade kan vi alltså anta ovanstående punktlista: att våldet som beskrivs i dokumentet verkligen existerar, att samhällskrisen finns, att de offer som utses inte utses för de brott de har begått, utan för att de är olika på fel sätt, alltså bär karaktärsdragen av ett offer, samt att de offras. Antingen genom döden, eller åtminstone genom förvisning ur samhället.

⁴¹ Girard, 2007, s. 63.

⁴² Girard, 2007, s. 64.

⁴³ Girard, 1989, s. 24.

⁴⁴ Girard, 1989, s. 24.

Det är de här förföljelsens stereotyper och vad de implicerar som ligger till grund för min uppsats. När jag undersöker om fängelset är ett offersystem gör jag det utifrån det här perspektivet. Jag väljer att undersöka fängelset utifrån kriterierna som anges i citatet ovan i första hand, och menar att om vi kan konstatera att om två eller flera av punkterna verkar gälla för vårt fängelsesystem, så kan vi anta att fängelset är påverkat av offermekanismer. Om det i fängelset förekommer våld, om det råder en kris i det omgivande samhället, om de som sitter i fängelse bär offermarkörer och om de görs till ansvariga för den kris som råder och förgörs, så är fängelset ett system för offrande.

Girard själv undersöker historiska dokument och myter utifrån förföljelsens stereotyper, men jag väljer att gå från andra hållet. Anledningen är att jag i första hand undersöker ett aktuellt samhällsfenomen och därmed är en del av detta system. Att själv vara en del av ett system gör det svårare att genomskåda stereotyper. När jag undersöker fängelset ur ett förföljelseperspektiv undersöker jag om det som Girard menar är konsekvenserna av förföljelsens stereotyper finns närvarande i fängelsesystemet.

3.4 Varför är det här viktigt för en kritisk teologi?

Den mimetiska rivaliteten innebär en eskalerande våldsspiral. Vi begär samma sak och därför måste vi försöka ta den från den andre. Vi kommer att angripa varandra och varje angrepp ger anledning till hämnd. Ett samhälle fyllt av rivaliteter är ett samhälle i kaos och kris och för att hitta en gemenskap i detta allas krig mot alla vänds den oroliga folkmassan till ett allas krig mot en. Detta offer är den som av olika skäl avviker, den som är påfallande olik, så att folkmassan inbördes kan identifiera sig med varandra och förskjuta syndabocken. Och det fungerar för en kort stund. Efter att offrandet skett infaller ett lugn och en gemenskap i samhället, men det är en tillfällig lösning. Det är en tidsfråga innan folket har hittat nya rivaliteter och är i behov av en ny syndabock. Detta menar Girard är ett uttryck för en kraft som han kallar satan. Detta anklagande av en oskyldig, som sedan förskjuts och förgörs för att bringa tillfällig ro är satans verk. Vi förleds att tro att det är en hållbar lösning att förskjuta en marginaliserad människa för att uppnå en gemenskap för de kvarvarande. Går vi in i det befinner vi oss i satans våld, för lugnet efter offret är förrädiskt och vi kommer snart att vara i behov av ett nytt. Och ytterligare ett. Oskyldiga människor offras och våldet består.⁴⁵

Det är från den utgångspunkten jag har valt att undersöka om fängelsesystemet är ett offersystem. Om vi antar med Girard att det mimetiska offrandet är av satan, så blir det oerhört viktigt ur ett teologiskt perspektiv att identifiera var offer sker och försöka hitta en

⁴⁵ Girard, 2001, s. 36.

annan väg. Och där offret identifieras just som offer, så faller hela den mimetiska rivaliteten. Om offret synliggörs som oskyldigt och offer för folkmobben, så upphör det att fungera som enande och lugnande kraft.⁴⁶ Därför kallar Girard det för ett moraliskt imperativ att försvara de som utses till offer.⁴⁷ För går vi in i offerspiralen kommer enbart offer att vara kvar till slut. Därför anser jag att det är på sin plats att undersöka fängelset som ett offersystem i en teologisk uppsats.

En komplicerande faktor i mitt arbete är att de jag undersöker ur ett offerperspektiv trots allt är personer som har dömts för allvarliga brott. De är som regel inte offer i den meningen att de är oskyldiga, även om det finns individer som är oskyldigt dömda till fängelse. De är förövare till de brott de har begått, men jag menar att de ändå kan vara offer för ett syndabocksfenomen. De är skyldiga till sina brott, men de kan ändå vara offer för en förföljelse enligt Girards syndabocksteori.

⁴⁶ Heim, 2006, s. 65.

⁴⁷ Girard, 2001, s. 3.

4 Är fängelset ett offersystem?

Under kapitel fyra kommer jag nu att undersöka fängelset utifrån Girards syndabocksteorier. Jag kommer att göra det med utgångspunkten att fängelset bär drag av offersystem och därför söka efter karaktäristiska drag i fängelsesystemet som pekar i riktning mot att fängelset är ett offersystem. Det är inte det enda sättet att se på fängelset och kanske inte heller det bästa, men det är utifrån antagandet att fängelset följer förföljelsens stereotyper som jag närmar mig fängelset.

4.1 Våld

Det första av Girards kriterier som jag söker efter i fängelsesystemet är våld. Girard menar att om en text följer förföljelsens stereotyper, så är det våld som texten beskriver verkligt.⁴⁸ Girard använder de här kriterierna för att komma åt den verklighet som ett historiskt eller mytologiskt dokument beskriver. Jag befinner mig i andra änden av den problematiken: jag har fängelsesystemet beskrivet framför mig och jag vill veta om systemet som sådant bär förföljelsens stereotyper, såsom Girard uttrycker dem. Så jag inleder min undersökning med att studera om det existerar våld och i så fall hur inom fängelsesystemet.

4.1.1 Från kroppsstraff till fängelse

I sin bok *Övervakning och straff: fängelsets födelse*, beskriver Foucault hur det moderna fängelset har utvecklats. Inledningsscenen är en detaljerad beskrivning av en avrättning som ägt rum den 2:a mars 1757.⁴⁹ En person dömd för fadermord skall avrättas på ett väl planerat, utstuderat och plågsamt sätt. Han skall

knipas med glödande tänger i bröstet, armarna, låren och vaderna; hans högra hand, hållande kniven med vilken han begått sitt fadermord, skall brännas med svaveleld och i såren skall hållas smält bly, kokande olja och brinnande tjära samt vax och svavel sammansmälta; därefter skall hans kropp slitas i stycken av fyra hästar, hans lemmar och hans bål kastas i elden och förbrännas samt askan strös för vinden.⁵⁰

Nu går emellertid inte den där avrättningen som planerat och själva genomförandet blir ännu blodigare, ännu plågsammare och ännu mer utdragen än vad beskrivningen ovan ger uttryck

⁴⁸ Girard, 1989, s.24.

⁴⁹ Foucault, 2006, s. 9.

⁵⁰ Foucault, 2006, s. 9.

för.⁵¹ Att våldet är närvarande i det straffet står bortom allt tvivel. Den här avrättningen sker offentligt och tidningen skriver om hur föredömligt den dömda beter sig. Det står att: ”inte en enda hädelse kom över hans läppar trots att han alltid flitigt nyttjat svordomar”.⁵² Istället ropar han till Gud om förbarmande och till Jesus om hjälp. Vidare beskrivs kyrkoherdens insats med orden: ”Åskådarna blev alla uppbyggda av att se den omsorg med vilken kyrkoherden i Saint-Paul, trots sin höga ålder oavslåligt tröstade brottslingen.”⁵³ Denna offentliga tortyr och avrättning verkar göra anspråk på att vara sedelärande. Att brottslingen har begått fadermord markeras med att den dömda får hålla kniven med vilket brottet har begåtts, avrättningen är utdragen och offentlig och det är viktigt för tidningen att poängtera såväl prästens som fångens korrekta uppträdande i något som verkar anses vara uppbyggligt syfte. Det är i denna beskrivning som Foucault inleder sin studie av fängelset, trots att det inte är en fängelsescen. Och det är här jag börjar min studie av våldet i fängelset.

Som sagts ovan, är den utdragna avrättningsscenen med inslag av tortyr en synnerligen våldsam företeelse. Det är ett uttryck för en straffande överhet som dömer sina kriminella till offentliga och kroppsliga straff. Fängelsesystemet är i mångt och mycket det här systemets motsats. Under 1700-talet inleds en reform av straffen. Straffen går från att vara offentliga straff som slår mot kroppen till att bli straff som sker utan allmänt beskådande och istället drabbar själen.⁵⁴ Omkring 1830-1848 är de plågsamma straffen så gott som avskaffade i västvärlden. Den nya reformen har vunnit genomslag och istället för att bestraffa kroppen, försöker man åstadkomma förlusten av en rättighet (fängelset), eller en ägodel (böter).⁵⁵ Att straffsystemet inte längre slår ihjäl brottslingar under plåga och till allmänt beskådande ter sig vid första anblick som en humanisering och det finns egentligen ingenting att säga emot det. Det är och förblir mindre humant att hålla smält bly i såren på en brottsling, än att inte göra det. Men att syftet med straffsystemets reform skulle vara ett uttryck för den straffande maktens ökade empati ifrågasätter Foucault:

Kravet på ett straff utan kroppsliga plågor ter sig först som ett rop direkt ur hjärtat eller ur den upprörda naturen: även hos den värsta mördare finns det åtminstone något som man bör respektera när man straffar, nämligen hans ”mänsklighet”. En dag skulle komma, på 1800-talet, då denna ”människa” som man sålunda hade upptäckt i brottslingen skulle bli den måltavla mot vilken straffåtgärderna riktades, det som straffet skulle göra anspråk på att rätta

⁵¹ Foucault, 2006, s. 9-11.

⁵² Foucault, 2006, s. 9.

⁵³ Foucault, 2006, s. 9.

⁵⁴ Foucault, 2006, s. 21.

⁵⁵ Foucault, 2006, s.19.

till och förvandla, det område där en hel serie vetenskaper och sällsamma förfaranden – ”fångvård”, ”kriminologi” – skulle komma att utvecklas.⁵⁶

Snarare menar Foucault att syftet med denna reform från att straffa kroppen till att straffa själen handlar om en mer strategisk, effektiv och hållbar maktutövning ur straffsystemets synvinkel.⁵⁷ Dessutom poängterar han att reformen inte kommer från någon utanförstående kraft, det är de rättsliga myndigheterna själva som står för reformen.⁵⁸ Där står dock Foucault inte oemotsagd. Bland andra Coyle hävdar att det moderna fängelset springer ur en humaniseringsprocess som inleds under 1700-talet.⁵⁹ Både Coyle och Foucault är dock överens om att ”människan” blir intressant i fängelset, men Foucault menar att det är just mot denna ”människa” som själva straffet riktas i och med fängelset. Från att ha straffat den mer personliga kroppen, riktar sig fängelsestraffet mot den individuella ”människan”. Det Foucault ifrågasätter är om det kan räknas som mer humant.

Om syftet med denna reform, där det synliga våldet försvinner, aldrig egentligen var att avskaffa det fysiska våldet, lever det då kvar på något vis? Hur stor roll spelar ursprunget för ett fenomen för dess fortsatta utveckling? Foucault återkommer sin bok igenom till att fängelset syftar till att straffa själen, människan, individen snarare än kroppen. Syftet med såväl det kroppsliga som det själsliga straffet är i grund och botten ett och detsamma: att manifesteras makt.⁶⁰ Och då återstår frågan: om ett system från början utövar makt genom att utöva våld på kroppen, slutar det då utöva våld för att det flyttar fokus från kroppen till själen? Kan man säga att fängelsesystemet aldrig har slutat utöva våld, men att våldet har gått från att vara det synliga, kroppsliga våldet, till det osynliga, mentala våldet?

Det synliga, kroppsliga våldet innebär en viss risk för den som utövar det. I avrättningsscenen som skildras i början av det här kapitlet verkar det som att själva den offentliga avrättningen har ett inslag av sedelärande fenomen. Överheten visar sin makt på den som bryter mot dess lagar. Men vad händer i den scenen om åskådarna helt plötsligt fylls av medlidande med brottslingen? Om man anser att tortyren går för långt och istället för att underkasta sig makten och överhögheten, vänder sig ifrån den och tar avstånd ifrån den? Det är just den frågan om Foucault menar är ett av skälen till att den straffande makten drar sig

⁵⁶ Foucault, 2006, s. 76.

⁵⁷ Foucault, 2006, s. 82-84.

⁵⁸ Foucault, 2006, s. 83.

⁵⁹ Coyle, 2005, s. 27.

⁶⁰ Foucault, 2006, s. 23.

alltmer undan den allmänna åsynen.⁶¹ Makten är beroende av att ha folket med sig och att riskera den genom offentliga avrättningar är inte hållbart.

Även om fängelset närmast riktar in sig på att omvandla individen och straffa själen istället för kroppen, så menar Foucault att det finns kvar ett visst mått av fysiskt våld:

Men ett straff som straffarbete eller t o m fängelse – enbart frihetsberövande – har aldrig fungerat utan att det medfört en viss utökning av straffet, som otvivelaktigt drabbar själva kroppen: minskade matransoner, avstängning från sexuell samvaro, hugg och slag, inspärrende i isoleringscell. Är detta en icke önskad ofrånkomlig följd av inspärningen? I själva verket har fängelsestraffet, i sina tydligast uttalade dispositioner, alltid lämnat rum för ett visst mått av kroppsligt lidande.⁶²

Lite senare kommer han fram till att: ”Avsikten att tillfoga fysisk plåga finns alltså kvar som en bottensats i det moderna straffväsendets mekanismer – en bottensats som man inte helt har kommit tillrätta med men som mer och mer sveps in i ett okroppsligt straffsystem.”⁶³ Sammanfattningsvis kan sägas att straffsystemet har gått från det offentliga, kroppsliga straffet till det osynliga straffet mot själen, men att det även där finns kvar en rest av kroppsstraff som blir alltmer införlivat fängelsesystemet.

4.1.2 Det moderna fängelsets plågor

Vi antar att fängelset har sina rötter i det kroppsliga, offentliga straffsystemet och att det sedan har utvecklats till en institution där makten straffar själen på ett diskret vis, utan att det egentligen har skett någon humanisering. På vilket vis kvarstår det inhumana, eller om man så vill: våldet som drabbar själen? Foucault framhåller fängelset som en disciplinerande instans. Målet är att få fogliga individer.

Hur går då detta till? På vilket vis dresserar fängelset sina interner? Foucault ger här tre huvudprinciper: *isolering*, *arbete* och *frihetsberövande anpassat till individen*.⁶⁴ *Isoleringen* syftar till att hålla den dömda undan från såväl yttervärlden, som har drivit honom till lagöverträdelsen, som från de medbrottslingar som har underlättat den.⁶⁵ Fängelset vill inte bidra till någon fångarnas gemenskap, dels för att förhindra att de kan lära varandra brott, dels för att förhindra uppror från fångarnas sida gentemot fängelset. Isoleringen leder fången till ensamhet och just ensamheten är en förutsättning för att kunna utöva makt. För att kunna

⁶¹ Foucault, 2006, s. 16.

⁶² Foucault, 2006, s. 20.

⁶³ Foucault, 2006, s. 21.

⁶⁴ Foucault, 2006, s. 238 – 245.

⁶⁵ Foucault, 2006, s. 238.

pressa fången till total underkastelse krävs ensamheten. Då ensamheten bryts av mänsklig kontakt får den mänskliga kontakten maximal effekt.⁶⁶ Om denna sällsynta, mänskliga kontakt kontrolleras av makten är dressyren ett faktum.

Arbetet syftar till att påbörja en vana hos fången, som senare skall övergå till en andra natur. Arbetet skall bli en självklar del av livet. Och om arbetet blir en självklar del av livet förebygger det ny brottslighet då fången släpps ut igen. Han har helt enkelt vant sig vid att arbeta istället för att begå brott. Man tänker sig också att om detta arbete blir en del av personen, så krävs bara ett visst mått av uppfostran för att den dömda skall öppna sig för ånger över sitt brott.⁶⁷ Foucault framhäver här också vikten av att arbetet i fängelset är betalt. Arbetet skall inte uppfattas som straffarbete, utan syftar till att förvandla individen. Om arbetet ger lön, är fången mer benägen att uppskatta arbetet och därigenom uppfostras en arbetande samhällsmedborgare, som kan vara till nytta den dag han släpps ut.⁶⁸ Men Foucault menar att inte ens det är det yttersta syftet. Syftet är att tvinga in fången i ett maktförhållande. Målet är individens underkastelse och anpassning till en produktionsapparat.⁶⁹

Men det är det *individ Anpassade frihetsberövandet* som är fängelsesystemets viktigaste redskap. Det är inte brottet som är det väsentliga i slutändan, utan brottslingen. Domstolen, den dömande makten, fastställer ett straff i förhållande till brottets karaktär, men den straffande makten, fängelset, får tidigt i fängelsets historia möjligheten att individanpassa fängelsestraffet. Straffet bör utformas mer som en läkarbehandling än som en betalning.⁷⁰ I och med att detta sker har också den dömande makten och den straffande makten blivit två skilda system. Det är fängelset som avgör när straffet bör avslutas, inte domstolen. Därmed är det inte de som är juridiskt kunniga som avgör strafflängden, utan fängelsepersonalen i form av vakter, lärare, fängelsepräster och liknande. För att kunna fatta välgrundade beslut måste fängelsepersonalen bedöma fångarna kontinuerligt med avseende på karaktär och uppträdande.⁷¹ Det här är ett viktigt steg. Straffet handlar inte längre om vilket brott som har begåtts, utan om vem brottslingen är och vem brottslingen skall bli.

Ovanstående är Foucaults teoretiska slutsatser, men hur stämmer de överens med andra skildringar av fängelset? I sin artikel: "The Contemporary Prison: 1965 –

⁶⁶ Foucault, 2006, s. 239.

⁶⁷ Foucault, 2006, s. 242.

⁶⁸ Foucault, 2006, s. 245.

⁶⁹ Foucault, 2006, s. 245.

⁷⁰ Foucault, 2006, s. 246.

⁷¹ Foucault, 2006, s. 248.

Present”⁷² låter Morris en intern beskriva sin tillvaro i ett Supermax-fängelse i USA. Han skriver följande i sin dagbok:

prison life is really nothing what the press, television and movies suggest. It is not a daily round of threats, plots and “shanks” (prison-made knives)- though you have to be constantly careful to avoid situations or behavior that might lead to violence. A sense of impending danger is always with you; you must be careful to move around people rather than against or through them, but with care and reasonable sense you can move safely enough. For me, and and many like me in prison, violence is not the major problem; the major problem is monotony. It is the dull sameness of prison life, its idleness and boredom, that grinds me down.⁷³

Det är inte det fysiska, kroppsliga våldet som han upplever som det största problemet. Det existerar, men inte särskilt ofta och det går att undvika. Det som är det stora problemet är monotonin och tristessen. Det handlar inte om fysiskt våld, utan om själsligt våld i form av maktlöshet och underkastelse under fängelsets rutiner. I deras artikel ”Harm and the Contemporary Prison”⁷⁴ beskriver Irwin & Owen samma fenomen. De har undersökt fängelser i Kalifornien utifrån flera aspekter, såsom hälso- och sjukvård, psykisk skada och ilska, frustration och känsla av orättvisa.⁷⁵ De menar att fängelset skadar de intagna och ger psykologiska effekter främst genom den maktlöshet en intagen är satt under.⁷⁶ Varje dag är inrutad enligt ett mönster, där den intagne har minimalt inflytande över sin tid. Samma tidsschema följs dag efter dag, månad efter månad, år efter år. Att leva i den rutinen under lång tid menar Irwin & Owen gör att den intagne förlorar viktiga egenskaper för livet utanför; förmågan att hantera valsituationer och ett liv utan ovanifrån givna fasta strukturer och rutiner.⁷⁷ Just den effekten, att i internen skapa en oförmåga att hantera det fria livet, borde stämma väl överens med det fängelsets syfte som Foucault beskriver: dresserade och lydiga samhällsmedborgare.

Ett annat fenomen som Foucault nämner som ett av fängelsets vapen är isoleringen. Samme intern som citerades ovan skriver även om detta i sin dagbok:

⁷² Morris i: Morris & Rothman (red.), 1995, s. 227-259.

⁷³ Morris i: Morris & Rothman (red.), 1995, s. 228.

⁷⁴ Irwin & Owen i: Liebling & Maruna (red.), 2005, s. 94-117.

⁷⁵ Irwin & Owen i: Liebling & Maruna (red.), 2005, s. 94.

⁷⁶ Irwin & Owen i: Liebling & Maruna (red.), 2005, s. 98.

⁷⁷ Irwin & Owen i: Liebling & Maruna (red.), 2005, s.100.

The telephones here and in F House are monitored, and every few minutes a voice interrupts telling you that this is a call from a "state correctional facility." And the time you are allowed for any one call is limited, depending on whatever the prison authorities have arranged with the telephone company. Of course, only collect call can be made, so that no one outside has to talk to a prisoner on the telephone, and this makes the telephone expensive for the person you are calling, particularly long-distance calls.⁷⁸

I kontakten med omvärlden markeras det väldigt tydligt att den intagne inte hör till. Personen som ringer från ett fängelse tillåts inte att behålla privata relationer utan att fängelset övervakar dem, eller upprätta en ny kontakt i världen utanför fängelset utan att denna person eller institution får reda på att personen ifråga är intagen på en anstalt. Det görs en tydlig markering av att den intagne på anstalten inte hör till samhället, utan är isolerad någon annanstans. Samme intagne beskriver också hur han ändå försöker upprätthålla någon form av kontakt med omvärlden genom media:

Tyrone and I agree about what we like to listen to in the mornings – talk shows, real people talking about real issues. My mind dives into whatever issues are discussed, pro and con; I form opinions; it represents sanity to me. It helps to give me the sense that we are still part of the world.⁷⁹

Tyrone är personen som den dagboksskrivande internen delar cell med. Han vill upprätthålla någon slags kontakt med omvärlden, så att han kan få känna sig som en del av den. Isoleringen från yttervärlden verkar han uppleva starkt, däremot har han ju någon form av gemenskap med personen som delar cell med honom. Men den här typen av gemenskap tas också upp av Irwin och Owen. De menar att ett av fängelsets problem är kontrasten mellan gemenskap och avskildhet. De framhåller vikten av omtänksamma relationer där den intagnes känslomässiga behov bemöts och tas på allvar.⁸⁰ Den typen av goda relationer menar de är ovanliga i en fängelsemiljö relationerna på anstalten präglas istället av hotfulla relationer de intagna emellan och övervakande, och ibland även hotfulla relationer, mellan personalen och de intagna.⁸¹ Å andra sidan råder i fängelsemiljön också en avsaknad av enskildhet. Tid och utrymme för egen reflektion och privata företaganden finns det inte heller utrymme för. De intagna övervakas när de duschar, när de gör sina toalettbesök och i amerikanska fängelser är

⁷⁸ Morris i: Morris & Rothman (red.), 1995, s. 232.

⁷⁹ Morris i: Morris & Rothman (red.), 1995, s. 229.

⁸⁰ Irwin & Owen i: Liebling & Maruna (red.), 2005, s. 101.

⁸¹ Irwin & Owen i: Liebling & Maruna (red.), 2005, s. 101.

det inte ovanligt att de intagna delar sin cell med en annan intern.⁸² Så frånvaron av relationer såväl som frånvaron av avskildhet framhåller Irwin & Owen som problematiska. Effekterna menar de är svårighet att behålla det som är ett ”jag”, då det som formar ett ”jag” är goda relationer och tillfälle till avskildhet för egen reflektion.⁸³

Vad gäller det individanpassade frihetsberövandet kan det här vara värt att nämna de behandlingsprogram av olika slag som dagens fängelser ägnar sig åt. Coyle nämner i *Understanding Prisons* de villkorliga domar som utfärdades under början av 1900-talet, där den dömdes strafflängd i fängelset till stor del avgjordes utifrån hur väl han svarade på ”behandlingen”.⁸⁴ Coyle gör en direkt jämförelse mellan det tidiga 1900-talet och de behandlingsprogram som började införas i fängelser i England och Wales under 1990-talet. De senare behandlingsprogrammen började utvecklas i Canada under 1990-talet och spreds sedan vidare. Coyle beskriver de här programmen som att: ”These were based on the principle of assessing prisoners in order to identify the key features of their character which precipitated their ‘offending behaviour’.”⁸⁵ När den intagne sedan har identifierat sina problem som ligger till grund för det kriminella beteendet är det upp till fängelseväsendet att försöka förändra individen. Tanken med de här programmen har varit att förhindra återfall till brott när de intagna kommer ut ur fängelset, men intressant att notera är att programmen inte verkar ha någon effekt på brottsåterfall.⁸⁶ Det individanpassade frihetsberövandet finns alltså kvar i våra fängelser idag, men verkar inte fungera för att förändra återfall i brott. Behandlingsprogrammen måste alltså ha ett annat syfte. Det ligger nära till hands att tolka de här behandlingsprogrammen i termer av makt och våld mot den intagnes person, eller kanske rentav själ.

4.1.3 Är våld närvarande?

Kan vi då säga att det förekommer våld i fängelsesystemet? Det förekommer ju inget fysiskt våld i egentlig mening. Fängelset är inte en institution som har till syfte att tillfoga de intagna kroppslig skada. I våra fängelser misshandlas inte de intagna av personalen rent fysiskt såsom den dömd i Foucaults inledning.

⁸² Irwin & Owen i: Liebling & Maruna (red.), 2005, s. 101.

⁸³ Irwin & Owen i: Liebling & Maruna (red.), 2005, s. 100-101.

⁸⁴ Coyle, 2005, s. 119.

⁸⁵ Coyle, 2005, s. 119.

⁸⁶ Coyle, 2005, s. 120.

Irwin & Owen menar dock att fängelset tillfogar de intagna skada.⁸⁷ Det är inte fängelsets officiella mål, och som citeras av Clear i Irwin & Owen: "Professionals in the field of corrections are loath to admit that they are bureaucrats whose jobs it is to implement judicially decreed harm".⁸⁸ Clear menar att fängelset tillfogar de intagna skada, som är sanktionerat av rättsystemet, men att anställda inom rättsystemet inte vill tillstå detta. Var går gränsen mellan att utöva våld och att tillfoga någon skada? Är det två väsensskilda fenomen, eller är det en fråga om gradskillnad?

Om vi utgår från två av Foucaults antaganden: fängelset kom inte till för att makten ville humanisera sitt straffsystem, utan för att det var mer strategiskt lämpligt att fängelset byter fokus från att bestraffa kroppen till att bestraffa själen, så anser jag att man kan klassa det som sker i fängelset som våld. Om det nya systemet inte springer ur en medveten ansats att göra mindre skada, så måste vi anta att skadan inte är mindre, utan bara mer subtil och tar sig andra uttryck. Det som förr behandlades med smält bly i öppna sår – ett tydligt uttryck för kroppsligt våld – sker i fängelsesystemet som tristessens, övervakandets och "behandlings" intrång på den intagnes själ utanför omgivningens insyn. Här hamnar vi i en diskussion kring definitioner: om vi definierar våld som kroppslig skada, så innehåller fängelsesystemet ytterst lite våld. Om vi istället definierar våld som att åsamka en individ en skada, så innehåller fängelsesystemet våld. Att intagna skadas av sin tid i fängelset på ett psykologiskt plan vågar jag påstå är ett faktum, framförallt utifrån Irwin & Owens artikel,⁸⁹ men även Österdahl, som jag tidigare nämnt, poängterar att fängelset är skadligt.⁹⁰

Behöver våldet i ett offersystem vara kroppsligt och fysiskt utifrån Girards kriterier? Nej, det tror jag inte är nödvändigt, men det kräver ett resonemang. Enligt Foucault inser den straffande makten att det är riskabelt att döda offentligt. Risken finns att folkmassan finner sympatier för offret och det som skulle ha varit en kraftfull och sedelärande lektion i maktens överhet, riskerar att ge folkmassan skäl att ifrågasätta makten. Fängelset blir ett effektivt sätt att fortsätta att bestraffa utan att i samma utsträckning riskera folkmassans protester.⁹¹ På liknande sätt resonerar Girard kring civilisationers ovilja att stå för blod och dödande. Man söker förpassa våldet någon annanstans och vill inte stå för att man i själva verket ägnar sig åt offer. Han kallar det för "en utstötning av själva utstötningen".⁹² Det verkar alltså i såväl straffsystemet, som i offersystemet kunna finnas en ovilja att se sitt våld,

⁸⁷ Irwin & Owen i: Liebling & Maruna, 2005, s. 94.

⁸⁸ Irwin & Owen i: Liebling & Maruna, 2005, s. 94.

⁸⁹ Irwin & Owen i: Liebling & Maruna (red.), 2005, s. 94-117.

⁹⁰ Österdahl i: Corrections Today, feb. 2002, s. 54.

⁹¹ Foucault, 2006, s. 16.

⁹² Girard, 2007, s. 182.

en vilja att skyla över och låtsas om att man inte bestraffar eller stöter ut. Men betyder verkligen själva överslätandet att fenomenet försvinner?

Det finns ytterligare en aspekt som kan vara av vikt att ta upp här. En förutsättning för att ett offersystem skall fungera är att folkmassan inte vet vad den gör, alltså är omedveten om att de förföljer och dödar ett offer. Offret måste ses som skyldigt och hela folkmassan måste vara samlad på ena sidan för att utöva ett "allas våld mot en". Då folkmassan splittras och blir oeniga om offrets status som skyldigt upphör den gemenskapen i fenomenet allas våld mot en och offret blir verkningslöst. Lugnet infinner sig inte efter dödandet och snarare framstår förföljelsen och dödandet i sin makabra realitet. För att ett offersystem skall fungera är det alltså nödvändigt att folkmassan inte drabbas av medlidande med offret.⁹³ Foucault menar ju, som tidigare nämnts, att fängelsestraffet infördes som en följd av den straffande maktens rädsla att folkmassan skulle känna medlidande och empati med brottslingen i det offentliga och våldsamma kroppsstraffet.⁹⁴ Jag skulle utifrån detta vilja framhålla en möjlig teori att fängelset utgör ett mer civiliserat våldsutövande. Folkmassans behov av att utöva våld finns kvar, men uttrycken har mildrats till ett mer civiliserat förvisande av "behandlande" av individen.

Att förpassa våldet från ett offentligt, kroppsligt våld, till ett själsligt och undanskymt våld anser jag inte gör att våldet försvinner. Alltså vill jag mena att det i fängelset finns drag av våld.

4.2 Kris

Girards andra kriterium för förföljelse gäller en kris i det omgivande samhället. Det är det jag skall undersöka i det här avsnittet.

För att det ska uppstå ett behov av att offra en syndabock krävs att samhället upplever någon form av kris. Krisen kan vara av olika karaktär; det kan vara en naturkatastrof, en epidemi eller ett upplopp, det spelar i sammanhanget ingen roll. Det väsentliga är att den påverkar samhället så att sociala skillnader och hierarkier utplånas.⁹⁵ I detta kaos av hierarkilöshet söker folket någon som kan ställas till svars för att situationen ser ut som den gör. För trots att orsaken kan vara helt utanför någons kontroll, som en naturkatastrof, så tar

⁹³ Heim, 2006, s. 65.

⁹⁴ Foucault, 2006, s. 16.

⁹⁵ Girard, 2007, s. 56.

sig krisen uttryck i att de sociala hierarkierna suddas ut och därmed upplevs orsaken vara av social eller moralisk karaktär.⁹⁶

Om fängelsesystemet uppfyller Girards kriterium om kris, borde det kunna påvisas ett samband mellan samhällelig kris och antalet intagna i ett fängelse; alltså att oavsett samhällskris, så skulle antalet intagna i fängelse stiga i samband med just den händelsen. I mina studier har jag inte funnit någon sådan statistisk undersökning gjord, men det finns flera intressanta fenomen som kan vara aktuella att ta upp i det här sammanhanget. Dock bör sägas att när man analyserar statistik kring antalet frihetsberövade är det svårt att veta vilken faktor som påverkar vad. Som jag tidigare skrivit är anledningarna till fängelsestraff en kombination av sociala, juridiska och politiska faktorer, vilket gör att det är svårt att veta vad som har påverkat intagningsstatistiken vid en viss tidpunkt.⁹⁷

Rent allmänt kan sägas att stater som är svaga eller under utveckling har högre andel av sin befolkning i fängelse än stabila och välutvecklade stater.⁹⁸ Stater som upplever skiften till totalitära regimer har också högre andel i fängelse. Matthews skriver:

extreme political shifts towards authoritarian regimes have historically been associated with a reduction in legal guarantees, lack of due process, reduced accountability and an increase in the severity and duration of imprisonment.⁹⁹

Ett undantag från detta är USA, som sedan 1970-talet har haft en mycket stor ökning av antalet intagna på fängelser. Denna ökning kallas för "America's mass incarceration" och är föremål för stort kriminologiskt intresse. Ruddel har skrivit *America Behind Bars: Trends in imprisonment 1950-2000*, en bok som behandlar det här fenomenet ur olika aspekter. En jämförelse av andelen av befolkningen i fängelse mellan G8-länderna visar att USA och Ryssland utmärker sig. Båda har avsevärt högre andel av sin befolkning i fängelse än övriga G8-länder. (USA hade år 2003 700 per 100.000 invånare i fängelse och Ryssland 638, att jämföra med Canadas 102, eller Storbritanniens 139).¹⁰⁰ Att Ryssland har så hög andel av befolkningen i fängelse kan förklaras av att det är en stat som fortfarande är under demokratisering och utveckling och deras siffror är på nedgång.¹⁰¹ Orsaken till att USA har så stor andel av sin befolkning i fängelse har däremot helt andra förklaringar.

⁹⁶ Girard, 2007, s. 57.

⁹⁷ Matthews, 1999, s. 129.

⁹⁸ Ruddel, 2004, s. 5.

⁹⁹ Matthews, 1999, s. 135.

¹⁰⁰ Ruddel, 2004, s. 6.

¹⁰¹ Ruddel, 2004, s. 5-6.

Intressant att nämna i det här sammanhanget är också att antalet fängslade minskade i Nordamerika och Västeuropa från slutet av 1800-talet fram till början av andra världskriget.¹⁰² Det finns teorier om att det har att göra med den industriella utvecklingen och att den tidens fabriker i sig själva utövade så pass stor disciplin på sina arbetare att fängelset som disciplinanstalt inte behövdes i lika stor utsträckning.¹⁰³ Det är i så fall en intressant anknytning till Foucaults teori att fängelset i första hand är en dressyranstalt för att fostra lydiga samhällsmedborgare.

Ett annat fenomen som verkar påverka antalet intagna i fängelser är arbetslöshet. Rent generellt kan sägas att ju högre arbetslöshet ett samhälle har, desto större andel av befolkningen sitter i fängelse.¹⁰⁴ Matthews problematiserar det där fenomenet och ger skilda förklaringar, som både gäller statistisk osäkerhet och olika teoretiska modeller, för att förstå vad som ligger bakom. Bland annat kan ett sätt att tolka fenomenet på vara att arbetslöshet leder till större inkomstskillnader, som leder till en ökad grad av kriminalitet, som i sin tur leder till fler fängelsestraff.¹⁰⁵ Hur den här statistiken skall tolkas och förstås lämnar jag därhän, men jag vill hävda att det verkar finnas ett samband mellan arbetslöshet och antal intagna i fängelse.

I USA har det sedan 1980-talet diskuterats om det ökande antalet intagna i fängelse har att göra med en framväxande underklass. Man menar att nya sociala skillnader har utvecklats som har ett samröre med kriminalitet och fängelsestraff. De som menar att det finns en identifierbar ny underklass menar att denna har vuxit fram utifrån fyra parametrar: en ökad långtidsarbetslöshet, ett större antal ensamförälderhushåll, en koncentring av brottslighet socialt och geografiskt och en bostadssegregation.¹⁰⁶ Där ovanstående parametrar samverkar växer denna underklass fram, som verkar ge en ökad andel av befolkningen i fängelse. Kritikerna menar dock att fängelset alltid har drabbat fattiga och marginaliserade och att det här fenomenet knappast är något nytt.¹⁰⁷

Comack & Balfour pratar om "the socio-political context" som de definierar som "the institutions, practices and discourses that legitimate modes of domination of control".¹⁰⁸ De tar som exempel att slaveriet utgjorde en socio-politisk kontext som gjorde

¹⁰² Matthews, 1999, s. 21.

¹⁰³ Matthews, 1999, s. 22.

¹⁰⁴ Matthews, 1999, s. 104.

¹⁰⁵ Matthews, 1999, s. 107.

¹⁰⁶ Matthews, 1999, s. 124.

¹⁰⁷ Matthews, 1999, s. 124.

¹⁰⁸ Comack & Balfour, 2004, s.39.

lynchmobbar emot svarta tillåtna, utifrån att vita sågs som överordnade.¹⁰⁹ I sitt arbete tar de upp nyliberalism och nykonservatism som socio-politiska kontexter och utvärderar vad de kan få för konsekvenser för ett straffsystem.

Nyliberalismen har växt fram tillsammans med de senaste tre decenniernas ökade klyftor. De globala såväl som nationella klyftorna mellan de som har och de som inte har, har ökat markant och samtidigt har en politisk ideologi, nyliberalismen, som lyfter fram individens eget ansvar framför det sociala, gemensamma ansvaret vuxit fram.¹¹⁰ Parallellt med detta har kriminologer uppmärksammat en stor ökning av utdömda straff sedan början av 1990-talet. Framförallt gäller det en markant ökning av antalet fängelsestraff i de flesta västerländska länder.¹¹¹ Under 1960- och 70- talen sökte kriminologer hitta förklaringar till att andelen av en befolkning som var intagen i fängelser låg någotsånär konstant. Efter 1970-talet har detta inte gällt längre. Det var då det som inte sällan refereras till som "America's mass incarceration" påbörjades, som innebär en radikal ökning av antalet intagna på anstalt i Amerika och en utveckling av strängare fängelser, så kallade super-max fängelser.¹¹² Comack & Balfour pekar på att nyliberalismen gav utrymme för strängare och längre straff. Tidigare ansåg man att rehabilitering och återanpassning av dömda var den huvudsakliga vägen att gå. Nyliberalismen och synen på individens eget ansvar gav utrymme för hårdare tag mot den som gjort fel val och begått brott.¹¹³

En annan socio-politisk ideologi som Comack & Balfour tar upp som relevant i sammanhanget är nykonservatismen. Från den har hörts röster om strängare straff, hårdare tag och mindre tolerans mot brottslighet. Det är från nykonservatismen Comack & Balfour menar att Amerikas super-max fängelser har sitt ursprung.¹¹⁴ Comack & Balfour menar att nyliberalism och nykonservatism hänger ihop. Medan nyliberalismen står för den minskade sociala välfärden, står nykonservatismen för de hårdare tagen mot kriminalitet. Dessutom slår nyliberalismen hårt mot de mindre bemedlade i samhället, samtidigt som den skapar en oro hos de bättre bemedlade, oron för att förlora det man har. Detta leder i sin tur till mindre tolerans mot brottslighet och de bättre bemedlades krav på hårdare straff för ökad säkerhet.¹¹⁵

¹⁰⁹ Comack & Balfour, 2004, s. 39.

¹¹⁰ Comack & Balfour, 2004, s. 40.

¹¹¹ Comack & Balfour, 2004, s. 41.

¹¹² Matthews, 1999, s. 131.

¹¹³ Comack & Balfour, 2004, s. 42.

¹¹⁴ Comack & Balfour, 2004, s. 43.

¹¹⁵ Comack & Balfour, 2004, s. 43.

Någonting har alltså hänt sedan 1970-talet och det är frestande att dra slutsatsen att ett hårdare klimat där var och en lämnas att ta hand om sig själv i större utsträckning leder till upplevelse av en kris, som i sin tur leder till fler och längre fängelsestraff.

Foucault menar att denna omgivningens skräck för brottslingen är något som krävs för att fängelsesystemet skall fungera och han pekar på medias roll för att skapa denna stämning av otrygghet. Han skriver att:

Tidningsnotiserna och kriminalromanerna har under mer än ett århundrade avsatt en ofantlig massa av ”berättelser om brott” där framförallt kriminaliteten framstår som något på en gång ytterst näraliggande och fullkomligt främmande, ett ständigt hot mot den dagliga existensen, men ytterst avlägsen ifråga om ursprung, motiv och den miljö där den utspelas, på en gång vardaglig och exotisk.¹¹⁶

Han menar att allmänheten skall uppleva att brottslingen är någon främmande individ som ständigt finns i närheten och kan hota min tillvaro. Att tidningsnotiser som är ”berättelser om brott” är vanliga än idag är något jag tycker kvällstidningarnas löpsedlar ofta vittnar om. Och den spontana upplevelsen av att läsa dem är väl att brottslingen är någon främmande människa, i det närmaste ond, som lurar i närheten av din trygghet.¹¹⁷ Foucault menar att det är viktigt för fängelsesystemet att allmänheten upplever den här barriären mot de intagna i fängelset och att media och kriminalromanerna bidrar till denna barriär genom att skildra förbrytarna på det sätt de gör.¹¹⁸ Det verkar rimligt, eftersom fängelsesystemet i så stor utsträckning styrs av politik, så är det knappast något parti som vill gå till val med mildare kriminalvård som valfråga om media beskriver samhällets brottslighet som något som ständigt hotar samhällsmedborgarna. Ruddel nämner samma fenomen i samband med USA:s mass incarceration: politiker vill inte bli betraktade som ”soft on crime”.¹¹⁹

Ett intressant exempel på det här, som jag redan har tagit upp, nämns i Bertil Österdahls artikel ”Prison and Probation: The Swedish Perspective”. Han beskriver där bl.a. den politiska situationen i Sverige före och efter polismorden i Malexander. Före var det bara moderaterna som förespråkade hårda straff mot kriminalitet, övriga partier ansåg fängelse vara något som skulle användas sparsamt. I och med polismorden i Malexander inleddes en

¹¹⁶ Foucault, 2006, s. 288.

¹¹⁷ Personligen minns jag skräcken som präglade det samhälle där jag växte upp när Thomas Quick misstänktes ha mördat en flicka på andra sidan norska gränsen bara några mil bort. Det stora samtalsämnet var frågan om Thomas Quick hade varit i vårt samhälle. Tänk om monstret hade vandrat på våra gator!

¹¹⁸ Foucault, 2006, s. 287.

¹¹⁹ Ruddel, 2004, s. 4.

samhällsdebatt om hårdare straff och säkrare fängelser, som politikerna drogs med i.¹²⁰ När ett allvarligt brott begås och det uppmärksammas i media bildas en folklig opinion som kräver ökat skydd för allmänheten genom hårdare och längre straff och politikerna svarar. Fängelsesystemet är således beroende av en allmän folklig skräck för brottslingen. Och Foucault menar att det på inget vis är en slump:

därtill kom en verksamhet på lång sikt som gick ut på att infoga föreställningen om förbrytare i en bestämd ram: att framställa dem som om de fanns där helt nära, överallt närvarande, överallt lika farliga. Det är den funktion tidningarnas brottsnotiser fyller när de översvämmar pressen och rentav börjar få sina egna tidningar.¹²¹

Ur ett syndabocksperspektiv är det synnerligen viktigt att se offret som något farligt och annorlunda. Om brottslingen skall vara ett syndabocksoffer krävs att folkmassan upplever henne som totalt annorlunda, farlig och omöjlig att känna medlidande med eller identifiera sig själv med. Att mata in föreställningen om brottslingen som ”den onde andre” skulle jag vilja påstå är ett sätt att nära ett offersystem.

4.2.1 Råder en kris?

Verkar det då finnas ett samband mellan kris i samhället och antalet intagna i fängelser? Utifrån att antalet intagna i fängelser ökar vid regimskiftet mot mer auktoritära regimer och att svaga stater, eller stater under utveckling i högre grad sätter människor i fängelse än stabila och väletablerade stater, kan man dra slutsatsen att fängelse i stor utsträckning kan handla om att lugna ner ett samhälle i kris.

Frågan om arbetslöshet påverkar antalet intagna i fängelse är intressant ur en annan synvinkel. Girard argumenterar för att krisens signum är utplånandet av väletablerade hierarkier och arbetslöshet borde slå mot just hierarkierna i samhället. I en situation där man förlorar sitt arbete och sin inkomst förlorar man också möjligheten att upprätthålla den status man tidigare har haft som konsument. Den plats man har haft i den ekonomiska hierarkin rubbas.

Matthews tar också upp en annan analys kring arbetslöshet och hierarkier. Han menar att många kriminella ungdomar växer ur sin brottslighet då de går in i arbetslivet. Arbetslivets krav minskar kriminaliteten. Men om ungdomsarbetslösheten är hög och dessa ungdomar inte kommer in på arbetsmarknaden hämmas inte heller deras kriminalitet och förr

¹²⁰ Österdahl: ”Prison and Probation; The Swedish Perspective”, *Corrections Today*, Feb 2002, vol. 64, no 1, s. 55.

¹²¹ Foucault, 2006, s. 287.

eller senare kan ett fängelsestraff bli aktuellt.¹²² Det borde vara möjligt att se det som att dessa ungdomar inte fogar sig i arbetslivets hierarki, utan fortsätter att leva utanför den samhällshierarki som ett arbete medför. Det skulle också kunna motiveras utifrån att antalet intagna i fängelser minskade under tiden från mitten av 1800-talet fram till andra världskriget, genom att industrierna upprätthöll samhällets hierarkier mellan arbetare och ledare.

Att arbetslösa, fattiga, lågutbildade och invandrare sätts i fängelse i högre grad än övriga samhällsmedborgare är något jag kommer att återkomma till i nästa kapitel, men värt att notera även här är att en växande underklass verkar betyda fler intagna i fängelser. Om det är ett uttryck för att fängelset är en uppfostringsanstalt för de marginaliserade i samhället i Foucaults anda, eller om det betyder att samhället befinner sig i en krissituation där syndabockar offras är omöjligt att avgöra. Det kan vara ett uttryck för det ena eller det andra, för ingetdera eller för båda.

Att neoliberalismen har medfört ett hårdare samhällsklimat för vissa grupper i samhället och att det i sin tur har lett till en ökad oro bland de bättre bemedlade tror jag också är en rimlig slutsats att dra, utifrån Comack & Balfours resonemang ovan. Någonstans här byggs ett vi-dom samhälle upp, där de bättre bemedlade upplever en skräck för de fattigare och de fattigare upplever orättvisa och ett utanförskap i förhållande till de bättre bemedlade. Ruddel tar upp det här fenomenet i samband med America's mass incarceration, där medlemmar av minoritetsbefolkningar har börjat uppleva att kriget mot våld och droger i stor utsträckning har blivit ett krig mot dem.¹²³

Det är svårt att hitta klara och tydliga belägg för att en kris i egentlig mening, utifrån Girards kriterier, ligger bakom fängelset, men det är tydligt att fängelset omges av en rädsla för brottslingen, som inte behöver vara särskilt rationell. I slutet av 2002, när USA nådde en höjdpunkt i sitt mass incarceration, så låg antalet våldsbrott på den lägsta nivån sedan 1950-talet.¹²⁴ Något så stort behov av att skydda sig från den stigande brottsligheten kan alltså inte ha varit skälet till det stora antalet människor som fängslades. Rädslan för brottslingen måste ha kommit någon annanstans ifrån. Kanske från föreställningen att brottslingen är ”den onde andre” utan likhet med mig själv.

¹²² Matthews, 1999, s. 121.

¹²³ Ruddel, 2004, s. 13.

¹²⁴ Ruddel, 2004, s. 2.

4.3 *Brottslingens relation till brottet*

Som tredje kriterium kommer jag att undersöka fängelsesystemet utifrån det som Girard formulerar som: "the victims are chosen not for the crimes they are accused of but for the victim's signs that they bear, for everything that suggests their guilty relationship with the crisis".¹²⁵ De personer som offras som syndabockar kan alltså mycket väl vara förövare, men de offras inte utifrån de brott de har begått, utan utifrån att de bär tecknen på att vara ett offer. De offermarkörer som offren bär menar Girard är deras hemmahörighet i vissa kategorier som är särskilt utsatta för förföljelse.¹²⁶ Dessa kategorier är de etniska och religiösa minoriteterna, de fysiskt avvikande, eller de socialt avvikande. Kort sagt de personer som av en eller annan anledning skiljer sig från det som är rådande norm. Normen, i sin tur, definieras utifrån genomsnittet.¹²⁷ Av det vi vanligen uppfattar som minoriteter eller avvikande kan nämnas funktionshindrade, invandrare, eller personer med lägre inkomst än genomsnittet. Girard pekar dock också på rikedomens avvikelse, att även de med avsevärt större ekonomiska tillgångar än genomsnittet kan bli offer för förföljelse.¹²⁸ Sammanfattningsvis skriver han följande:

Man skulle nästan kunna säga att alla extrema egenskaper då och då drar till sig den kollektiva bannlysningen, inte bara extrem rikedom och fattigdom, utan också framgång och misslyckande, skönhet och fulhet, last och dygd, förmågan att förföra och förmågan att förarga. Hit kan vi också räkna svagheten hos kvinnor, barn och åldringar, men å andra sidan blir kraften hos de starkaste svaghet inför det överväldigande antalet. Med stor regelbundenhet vänder sig massorna mot de människor som till att börja med har haft ett exceptionellt stort inflytande över dem.¹²⁹

Då detta arbete behandlar fängelset är ett av Girards exempel på förföljelse särskilt intressant att ta upp i det här sammanhanget. Han menar att den som utsätts för förföljelse och offras som syndabock på intet vis behöver vara oskyldig till det brott han anklagas för. Som exempel nämner han en svart man som våldtar en vit kvinna. Brottet är begått och förföljelsen straffar den handling som den säger sig bestraffa, men Girard menar ändå att folkmassans beteende är irrationellt. Den svarte mannen, på samma gång förövare och offer, bär tecknen på att vara ett offer och folkets beteende blir en förföljelse.¹³⁰ Frågan är om

¹²⁵ Girard, 1989, s. 24.

¹²⁶ Girard, 2007, s. 59.

¹²⁷ Girard, 2007, s. 60.

¹²⁸ Girard, 2007, s. 60-61.

¹²⁹ Girard, 2007, s. 61.

¹³⁰ Girard, 2007, s. 62.

fängelsesystemet fungerar på samma sätt. Är folkmassans – de juridiska, politiska och straffande instansernas – handlande ett rationellt uttryck för den blinda rättvisan, eller är de ett uttryck för irrationell förföljelse?

Om fängelsesystemet skulle uppfylla det här kriteriet för förföljelse skulle vi alltså kunna påvisa att det i fängelsesystemet sitter människor som på ett eller annat sätt skiljer sig från det omgivande samhällets genomsnittliga norm. Det är det resten av det här avsnittet skall undersöka.

4.3.1 Vilka sitter i fängelse?

Jag inleder det här avsnittet med följande påstående: i västvärldens fängelser sitter fattiga människor och invandrare. Det verkar vara ett kriminologiskt faktum, som jag skall argumentera för under den här underrubriken. Marginaliserade grupper sitter i fängelse. Så har det varit sedan fängelsets införande och så är det idag.¹³¹

Ett fenomen som jag har återkommit till då och då genom uppsatsen är *America's mass incarceration* och jag återvänder till det även här, för marginaliseringen har blivit väldigt tydlig i och med den stora andel av befolkningen som blir intagna i fängelse och den snedfördelning vad gäller etnicitet och klass som råder. I inledningen till *America Behind Bars*, skriver Ruddel att:

Examining the lifetime chance of imprisonment, Pettit and Western (2004:29) found that, "imprisonment has become a common life event for recent birth cohorts of Black non-college men." Their analyses suggest that prison has become a typical rite of passage for poor Black males. Considering that it is more costly to imprison an offender than to provide them with a college education, many suggest that our high imprisonment practices are both short-sighted and destructive (Irwin and Austin, 2001; Chambliss, 1999).¹³²

Det har alltså gått så långt att fattiga, unga, svarta män sitter i fängelse som en process i vuxenblivandet. Om det ändå vore så att det här skulle ha att göra med en radikal ökning av antalet begångna brott, så skulle man kunna hitta en rationell förklaring, men i slutet av 2002, när USA nådde en höjdpunkt i sitt *mass incarceration*, så låg antalet våldsbrott på den lägsta nivån sedan 1950-talet.¹³³

¹³¹ Ruddel, 2004, s.7.

¹³² Ruddel, 2004, s. 9.

¹³³ Ruddel, 2004, s. 2.

Men för att ta lite ren statistik: Tabellen nedan anger: ”Imprisonment rate of federal or state prisoners by race per 100,000 residents of each group”. Siffrorna är från 2003 och gäller USA:

Gender and Race	Imprisonment Rate
Males – total	912
White	450
Black	3437
Latino	1176
Females – total	61
White	35
Black	135
Latina	80

Tabellen är hämtad från Ruddel, 2005, s. 8.

Män sitter alltså i fängelse i betydligt högre utsträckning än kvinnor, svarta i särklass i högst utsträckning och vita i särklass i minst utsträckning. Det här är ingenting som är utmärkande för USA, utan gäller generellt i västvärlden. Ruddel nämner ett flertal undersökningar som har visat att internationellt sett blir minoritetsgrupper i oproportionerligt hög utsträckning tagna av polisen, häktade, fängslade och får strängare straff än majoritetsbefolkningen i ett land.¹³⁴ Vidare kan sägas att fattiga sitter i fängelse i högre utsträckning än rika. Ruddel skriver att: ”Christie (1994) observed that imprisonment has been used primarily to control the poor— regardless of which nation’s penal policies are examined.”¹³⁵ Vad gäller USA och the *mass incarceration* nämner Ruddel en förklaring av minoritetsgruppers överrepresentation i fängelserna med att kriget mot brottsligheten i USA har blivit ett krig mot den brottslighet som begås i fattiga, svarta förorter, medan manschettbrottsligheten, där vita är förövare i högre utsträckning, inte alls har blivit utsatt för kraven på hårdare tag och strängare straff.¹³⁶ Comack & Balfour menar att det här kan vara ett uttryck för att rättvisan väljer lätta objekt, de utser en grupp som helt enkelt inte har råd att betala för skickliga advokater och därför inte kan försvara sig själva i samma utsträckning.¹³⁷

Comack & Balfour problematiserar i *The Power to Criminalize – Violence, Inequality and the Law* vad som är brottslighet och vem som är kriminell. De skriver i inledningsordet att lagen har denna makt i ett samhälle: att kriminalisera en människa, det vill

¹³⁴ Ruddel, 2005, s. 8.

¹³⁵ Ruddel, 2005, s. 7.

¹³⁶ Ruddel, 2005, s. 8-9.

¹³⁷ Comack & Balfour, 2004, s. 43.

säga: göra henne kriminell.¹³⁸ Det är alltså inte personen själv som gör sig kriminell, utan hon blir kriminell när samhällets juridiska system kallar henne kriminell. Just den processen är det Comack & Balfour har undersökt utifrån kön, etnicitet och social bakgrund med fokus på våldsbrott i Canada. De menar att lagen sätter sig själv över andra kunskaper och menar sig ha en metod att komma fram till sanningen kring en händelse, vilket de ifrågasätter utifrån ett diskursivt sätt att se på lag och kriminalitet.¹³⁹ De menar att lagen inte enbart är en uppsättning professionella koder, där olika rättsliga aktörer spelar för att få fram sanningen, utan att praktisera lagen också innefattar strategier som konstituerar både aktörerna och deras sociala relationer med varandra.¹⁴⁰ I de strategierna spelar kön, etnicitet och social klass roll. Som exempel beskriver de utredningen och rättegången efter mordet på en ung aboriginkvinna, där det refererades till henne under rättegången som "hooker" eller "Indian", medan det refererades till de två åtalade universitetsstuderande, vita männen från medelklassbakgrund som: "boys who did pretty darn stupid things".¹⁴¹ De stod åtalade för att ha misshandlat henne brutalt och huggit ihjäl henne med en korkskruv.¹⁴²

I detta rättvisans spel tar Comack & Balfour upp ytterligare en intressant aspekt. Försvarsadvokater och åtalade befinner sig inte på samma nivå. Om vi förutsätter att "kriget mot kriminaliteten" ofta drabbar människor från fattiga minoritetsbefolkningar, så råder en klasskillnad mellan den åtalade och hans eller hennes försvarsadvokat. Rent statistiskt är den åtalade en svart, ung, lågutbildad man, medan försvarsadvokaten per definition är högutbildad. Inte sällan menar Comack & Balfour att försvarsadvokaten snarare känner samhörighet med övriga deltagare i det juridiska spelet, såsom åklagaren eller domaren, än den klient han eller hon är satt att försvara.¹⁴³ Den åtalade lämnas alltså ensam i rättvisans spel. Det här resonemanget skulle också kunna förklara varför de hårdare tagen mot kriminalitet innebär hårdare tag mot de marginaliserades kriminalitet, snarare än manschettbrottsligheten. Om de lagstiftande instanserna i större utsträckning känner gemenskap med dem som begår skattebrott eller bryter mot konkurrenslagstiftningen, än med dem som begår bilstölder, så kommer hela det juridiska systemet att genomsyras av det. Det här är särskilt intressant ur ett syndabocksperspektiv, då det ultimata offret är den som står ensam mot folkmobben. Offret har ingen på sin sida.¹⁴⁴

¹³⁸ Comack & Balfour, 2004, s. 9.

¹³⁹ Comack & Balfour, 2004, s. 32-33.

¹⁴⁰ Comack & Balfour, 2004, s. 34.

¹⁴¹ Comack & Balfour, 2004, s. 38.

¹⁴² Comack & Balfour, 2004, s. 35.

¹⁴³ Comack & Balfour, 2004, s. 45.

¹⁴⁴ Heim, 2006, s. 48.

4.3.2 Brottslingens psyke

Om vi utgår från Foucault, menar han att fängelset aldrig ensidigt har varit en straffinstans, utan att fängelsets syfte från första början har varit att omvandla individen som är dömd till fängelse.¹⁴⁵ Den dömande instansen anser alltså att personen som förvisas till fängelse är en individ som av ett eller annat skäl är i behov av att förändras för att inpassas i en rådande norm. Därmed blir fängelset en blandning av en straffande och en dömande instans. Då omvandling av individen är syftet fastställer den dömande instansen brottet utifrån vem brottslingen är och den exekverande, straffande makten blir insatt i densamma för att utvärdera hur omvandlingsprocessen fortskrider. I och med detta suddas skillnaden mellan dömande och straffande instans ut. Och samtidigt förflyttas fokus från brottet som begåtts till brottslingen som begått brottet.

För att omvandla en individ måste man veta vilken individ det är man skall omvandla i vilken riktning.¹⁴⁶ Och dessutom: man måste ständigt övervaka individen för att se hur omvandlingsprocessen fungerar.¹⁴⁷ Fängelset blir ett ständigt dokumenterande av fångarna, där fången är det ständigt iakttagna objektet och fängelsets personal det anonyma, iakttagande subjektet. Just denna fängelsets omvandlande verksamhet anser jag kan tolkas som ett uttryck för att den som sätts i fängelse kan anses vara en minoritet. Om det redan i domstolen fastställs ett fängelsestraff som har mindre med själva brottet att göra och mer med brottslingen att göra, så är inte den dömande rättvisan blind. Det är också rimligt att anta att den person som av en juridisk instans anses vara i störst behov av omvandling är den person som avviker från den genomsnittliga normen och ett tecken på förföljelse är möjligt att iaktta.

Detta leder till att Foucault gör en klar och tydlig skillnad mellan lagöverträdaren och förbrytaren. Han skriver: ”förbrytaren skiljer sig från lagöverträdaren därigenom att det inte är så mycket hans gärning som hans liv som är relevant för att karaktärisera honom.”¹⁴⁸ Medan lagöverträdaren är en människa, vilken som helst, som har råkat begå ett brott, så är förbrytaren en särskild karaktär som man närmast förväntar sig ett brott av. Och då karaktären hos förbrytaren blir intressant ges också utrymme för diverse humanvetenskaper att blanda sig i den juridiska processen.¹⁴⁹ Individens karaktär blir viktig i domstolen, i fängelset och vid frisläppandet. Det handlar om vittnen som kallas för trovärdiga eller icke-trovärdiga, om åtalade som kallas för trovärdiga eller icke-trovärdiga, för sjuka eller

¹⁴⁵ Foucault, 2006, s. 233 ff.

¹⁴⁶ Foucault, 2006, s. 250.

¹⁴⁷ Foucault, 2006, s. 250.

¹⁴⁸ Foucault, 2006, s. 253.

¹⁴⁹ Foucault, 2006, s. 256.

för friska. Dessa expertutlåtanden av bl.a. psykologer och psykiatrer ligger sedan till grund för hur den åtalade döms eller frias. Brottet hamnar i skuggan av förbrytarens och offrets karaktär och personlighet.

I inledningsordet till *The Power to Criminalize – Violence, Inequality and the Law* skriver Comack & Balfour att allas likhet inför lagen oberoende av kön, etnicitet eller anseende är något av lagens kärna. Ändå måste den juridiska processen göra förenklingar av en kaotisk verklighet och avgöra vad som är juridiskt relevanta fakta då ett brott begås. Till viss del innebär det också att avgöra vem personen som har begått ett brott är och där visar det sig att kön, etnicitet och klass inte alls är egalt.¹⁵⁰ Bland annat menar de att det inte är oproblematiskt att använda sig av psykologer och psykiatriker i domstolen. Medan rättssystemet i teorin bygger på att en juridisk dom skall bygga på att den åtalade bedöms utifrån den situation då brottet antas ha begåtts oberoende av kön, etnicitet och socialgrupp, så bygger psyko-vetenskaperna på att försöka förstå varför en individ har handlat som den har gjort utifrån vem han eller hon är.¹⁵¹ De menar också att uttalanden från psykologer och psykiatriker bidrar till att upprätthålla och skapa stereotyper utifrån kön, etnicitet och socialgrupp.¹⁵² Som exempel nämner de bl.a. en 43-årig man som skjuter ihjäl sin mamma med 15 skott. Att döda en äldre kvinna anses inte som ”manligt” och därför inkallas den psykologiska expertisen för att göra utlåtanden. De kommer fram till två skilda diagnoser, men är överens om att mannen inte var vid sina sinnens fulla bruk då brottet begicks.¹⁵³ Vad som å andra sidan anses vara ”manligt” våld, som inte anses vara i behov av psykologisk expertis för att förklaras, är då unga män sinsemellan slåss för att lösa en konflikt. Det framställs snarare som klassiskt, manligt beteende.¹⁵⁴ Kvinnor som tar till våld för att lösa konflikter kan också bli bedömda av en psykiater, men de kan även framställas som onda, kallsinniga och beräknande, eller som prostituerade med drogproblem.¹⁵⁵ Något utrymme för ”naturligt” kvinnligt våld finns inte. Den blinda rättvisan som skall döma utifrån brottet oavsett individ visar sig inte alls vara så blind. Vem som begår brottet är påtagligt ofta avgörande för hur en åtalad döms.

Haney tar också upp relationen mellan fängelset och psykologin som vetenskap, men utifrån en annan utgångspunkt. Haney är själv psykolog och har skrivit artikeln ”The contextual revolution in psychology and the question of prison effects”, som behandlar

¹⁵⁰ Comack & Balfour, 2004, s. 9.

¹⁵¹ Comack & Balfour, 2004, s. 59.

¹⁵² Comack & Balfour, 2004, s. 59.

¹⁵³ Comack & Balfour, 2004, s. 60.

¹⁵⁴ Comack & Balfour, 2004, s. 53.

¹⁵⁵ Comack & Balfour, 2004, s. 63.

fängelsets konsekvenser ur ett psykologiskt perspektiv.¹⁵⁶ Han redogör för den historiska relationen mellan fängelset och psykologin där han menar att fängelset blev en institution där psykologin behövdes och psykologin hjälpte till att kontrollera människorna i fängelset. Haney argumenterar dock för att den relation som växte fram mellan fängelset och psykologin bygger på felaktiga antaganden om det mänskliga psyket, något som psykologin som vetenskap inom fängelset nu måste ta itu med.¹⁵⁷ Då fängelset utvecklades och den psykologiska vetenskapen var i sin linda rådde vissa antaganden om människans psyke som senare psykologisk forskning har vederlagt, men som till viss del lever kvar inom fängelsesystemet. Som exempel på detta nämner han synen på kriminella människor som ”annorlunda” än vanliga människor, alltså att människor som begår brott skulle ha mentala avvikelser. Han framhåller också synen på människan som en isolerad individ, där fängelset riktar in sig på individen som har begått brott utan att ta hänsyn till den personens omgivande kontext.¹⁵⁸

Under de senaste tre decennierna har något radikalt hänt inom psykologin, som Haney hänvisar till som ”the contextual revolution in psychology”.¹⁵⁹ De senaste tre decennierna har det blivit alltmer vedertaget inom psykologisk forskning att något sådant som en enskild individ inte existerar. En människa befinner sig alltid i samspel med sin omgivning och därmed blir det omöjligt att klassificera en människa som ”kriminell” utan att ta hänsyn till den kontext hon har befunnit sig i då brottet har begåtts. En människans handlade bestäms mindre utifrån personliga egenskaper och mer utifrån vilken situation hon befinner sig i.¹⁶⁰ Även om psykologin har nått den insikten, så menar Haney att vårt fängelsesystem fortfarande är kvar i synen på människan som en enskild individ och då hon begår brott är det en konsekvens av att hon som person har fattat ett moraliskt fel beslut. Med den människosynen följer också tanken att då denna människa straffas eller sätts i fängelse, så försvinner problemet.¹⁶¹ Det här har senare forskning dock visat vara falskt. Brottslighet uppkommer i situationer och inte i första hand av personer. Där framställer Haney forskningen som enig: det hjälper inte att ta bort en individ ur en kriminell kontext, brottsligheten kommer att fortsätta om inte kontexten förändras.¹⁶²

¹⁵⁶ Haney i: Liebling & Maruna (red.), 2005, s. 66-93.

¹⁵⁷ Haney i: Liebling & Maruna (red.), 2005, s. 69.

¹⁵⁸ Haney i: Liebling & Maruna (red.), 2005, s. 70.

¹⁵⁹ Haney i: Liebling & Maruna (red.), 2005, s. 74.

¹⁶⁰ Haney i: Liebling & Maruna (red.), 2005, s. 74.

¹⁶¹ Haney i: Liebling & Maruna (red.), 2005, s. 72-73.

¹⁶² Haney i: Liebling & Maruna (red.), 2005, s. 77.

När psykologer och psykiatrer uttalar sig i juridiska processer, uttalar de sig oftast om individens mentala status, men Haney argumenterar utifrån ovanstående att diskussionen borde handla om kontexten och inte om individen. Han är således inte emot psykiatrer och psykologer i rättsprocessen och fängelset, men menar att systemet lever kvar i en föråldrad människosyn som helt enkelt inte stämmer. Psykologerna i rättssystemet borde rikta sin uppmärksamhet från individen och till kontexten: "An environmental justice perspective on criminal justice suggests greater attention to the social and economic practices within which crime is committed, and less emphasis on exposing prejudice within the existing justice system: transformation, not accomodation."¹⁶³

Om det är så att fängelsets människosyn är byggd på helt felaktiga grunder: att det inte existerar något sådant som kriminella personligheter och att det är meningslöst att "behandla" en individ som har begått brott, eftersom det mer handlar om kriminella kontexter än om kriminella individer, så skulle det vara en bra förklaring till varför fängelsernas sentida behandlingsprogram inte fungerar. Coyle beskriver behandlingsprogrammen som ett system där individen själv får tala om vad han eller hon har för problem, som sedan fängelsesystemet skall rätta till.¹⁶⁴ Men om felet på individen inte existerar, så kan fängelset behandla hur mycket som helst utan att få några resultat.

I slutsatserna i artikeln sammanfattar Haney fängelset som "a supremely individualistic response to the social problem of crime" och därmed dömt att misslyckas som brottsförebyggande instans.¹⁶⁵

Kanske kan det ses som ett sidospår att ta upp rättssystemets inriktning på psykologiska faktorer hos brottslingen i det här sammanhanget. Det har inget omedelbart samröre med vad som utgör en folkmobb och ett offerande, men jag menar att det illustrerar vissa delar av ett offerfenomen. För det första anser jag att det händer något viktigt när brottet kommer i skymundan för brottslingen. Där anser jag att det sakliga försvinner och den blinda rättvisan lämnar utrymme för någonting annat: nämligen våra föreställningar om vem brottslingen är och skall vara. I och med att det sker lämnas också utrymme för att den som står åtalad placeras i utanförskapet av att vara annorlunda. "Vi" begår inte brott, det är "de" som gör det. För det andra tydliggör det rättssystemets godtycklighet. Om vi med Comack & Balfour antar ett diskursivt synsätt på lag och kriminalitet, så inser vi att processerna kring brott, straff och kriminalitet är dynamiska och sociala processer, som inte är huggna i sten.

¹⁶³ Ruddel, 2004, s. 7.

¹⁶⁴ Coyle, 2005, s. 120.

¹⁶⁵ Haney i: Liebling & Maruna (red.), 2005, s. 85.

Det är inte självklart vad som är ett brott, vem som är kriminell och vilka konsekvenser ett brott skall få, utan det ligger en process bakom. När vi har konstaterat det, så kan vi också iakttä vem som anses vara kriminell i ett samhälle och hur den personen behandlas och på vilka grunder.

4.3.3 Finns offermarkörer?

Genom den juridiska processen in i fängelset råder en människosyn som ser människan som en enskild individ, som begår brott på grund av felaktiga moraliska beslut och som därför behöver straffas och behandlas. Förutom att brottslighet inte oemotsagt låter sig förklaras på det viset, är det ett problem att de människor, som skall straffas och behandlas, i så stor utsträckning tillhör olika minoriteter.¹⁶⁶ På ett eller annat sätt avviker dessa människor från normen av det omgivande samhället. När detta straffande och behandlade dessutom är belagt ineffektivt och inte leder till någon minskad brottslighet i samhället, så kan jag inte se det som annat än irrationellt. Folkmassans – de juridiska, politiska och straffande instansernas – är irrationellt. Fångarna i våra fängelser bär tecknen på att vara offer genom att tillhöra minoritetsgrupper. Girards tredje kriterium för förföljelse anser jag vara klart och tydligt närvarande i vårt fängelsesystem.

4.4 *Krisen beror på brottslingen, därför måste brottslingen bort*

Det fjärde kriteriet som Girard tar upp för att identifiera en förföljelse handlar om att någon eller några utses som ansvariga för den kris som råder och att det är möjligt att påverka krisen genom att förstöra de som har utsetts som ansvariga, eller att åtminstone förskjuta dem ut ur det samhälle som de ”förstör”. Girard skriver: ”the import of the operation is to lay the responsibility for the crisis on the victims and to exert an influence on it by destroying these victims or at least banishing them from the community they ‘pollute.’”¹⁶⁷ Det här avsnittet av uppsatsen skall undersöka om de människor vi sätter i fängelse ses som ansvariga för en kris och om de förstörs eller förskjuts?

4.4.1 Brottslingens ansvar

När någon begår ett brott och döms till fängelse, vad är det då han eller hon anses vara skyldig till? En del av det är naturligtvis det brott som har begåtts och som personen ifråga står åtalad för, men för att det ska handla om att offra en syndabock krävs att den dömde ses som ansvarig för något ytterligare än just det faktiska brott som har begåtts. Något jag anser vara

¹⁶⁶ Ruddel, 2005, s. 8.

¹⁶⁷ Girard, 1989, s. 24.

värt att lyfta upp i det här sammanhanget är bilden av brottslingen som ond eller farlig. Foucault tar upp allmänhetens skräck för brottslingen, som en på en gång totalt annorlunda individ och samtidigt ständigt närvarande, som en förutsättning för fängelsesystemet.¹⁶⁸ Denna allmänhetens skräck menar Foucault byggs upp i media och kriminallitteratur. Som befolkning skall vi veta om att det finns människor därute i närheten av vår trygga vardag, som kan göra oss illa när som helst. Och dessa individer är annorlunda än vi.

Haney tar upp en annan aspekt av det här fenomenet. Han beskriver hur han på väg till ett fängelse i USA åker förbi en kyrka, som tillhör ”The Free Will Baptists”. På kyrkan har de hängt upp en skylt med budskapet: ”compassion in the face of evil is no virtue”.¹⁶⁹ Kyrkan ligger precis i närheten av ett fängelse och skylten är upphängd på samma sätt som kyrkor i USA tydligen brukar göra för att meddela förbipasserande ett religiöst meddelande, eller en aforism.¹⁷⁰ Haney beskriver hur han stannar upp för att reflektera över skylten och vad det budskapet kan få för konsekvenser för de intagna på fängelset precis i närheten. De anställda på fängelset passerar skylten på väg till sitt jobb. På vilket vis påverkar det de intagnas situation? Men han reflekterar också över vilken människosyn budskapet ger uttryck för. Anser vi att ondskan ryms inom enskilda individer som gör hemska saker? Och att det de gör, gör de utifrån medvetna beslut grundade i den fria viljan? Om vi gör det blir konsekvensen att dessa onda människor bör bemötas med fördömande snarare än medlidande, för det är så vi kommer tillrätta med ondskan i vår värld.¹⁷¹ Vidare genom artikeln argumenterar Haney starkt för att kriminalitet beror mindre på individen som begår brottet och mer på kontexten som individen befinner sig i, vilket jag har redogjort för tidigare i uppsatsen, och att den människosyn som skylten, såväl som fängelsesystemet, bygger på är felaktig. Frågan är om inte det här sättet att vilja utpeka onda individer är ett uttryck för att göra dem ansvariga för kriminaliteten i vårt samhälle, trots att kriminaliteten beror på helt andra saker. Det som gör vårt samhälle osäkert har inte med enskilda personers val att göra, utan med större och mer komplexa sociala strukturer. De val som de här personerna gör är i stor utsträckning samma val som vi andra hade gjort i liknande eller samma situation.

Jag har tidigare nämnt polismorden i Malexander och en av de medverkande där var Tony Olsson. Tidsskriften *Voltaire* har en lång intervju med honom, där han får komma till tals. I ingressen skriver artikelförfattaren Stig Hansén: ”Min enda förpliktelse nu är att berätta – för alla som vill läsa det – om en av Sveriges allra mest kända brottslingar, om hur

¹⁶⁸ Foucault, 2006, s. 287.

¹⁶⁹ Haney i: Liebling & Maruna (red.), 2005, s. 66.

¹⁷⁰ Haney i: Liebling & Maruna (red.), 2005, s. 66.

¹⁷¹ Haney i: Liebling & Maruna (red.), 2005, s. 66-67.

han ser på sitt liv, på det han har gjort, på sin framtid, på kriminalvården.”¹⁷² Tony Olsson själv beskriver sin kriminalitet i samma termer som Haney ger uttryck för. Den handlar inte i så stor utsträckning om medvetna val, utan om kontexter. Tony Olsson ser fattigdom som grundorsaken till alla samhällens brottslighet och menar att fängelse är meningslöst, däremot skulle man drastiskt minska rekryteringen till kriminella ligor om man satsade på vad han kallar för problemområden.¹⁷³ Han säger också själv att fängelset skapade hans samhällsförakt och att det fängelsestraff han fick när han var 17 år var en av de främsta orsakerna till att han hamnade utanför samhället.¹⁷⁴ Men nu då?

Fanns det en avgörande punkt i ditt liv då allt stod och vägde?

– När jag hade rymt från Hallfängelset den 28 juli 2004, det vill säga under tiden jag satt isolerad på Kumlafängelset mellan augusti 2004 och mars 2006, inträffade en avgörande förändring i mitt liv där jag valde att *aldrig* mer begå en brottslig handling.

Vad var det som...?

– Jag kände att jag inte längre kunde identifiera mig med den människa som jag läste om i media och som många i vårt samhälle ansåg var direkt livsfarlig. Det var inte den som jag *egentligen* var, utan något konstruerat, av mig själv och min omgivning. Och dessutom var jag trött på att leva som jag gjort.

Vad gjorde du då?

– Jag bad mycket till Gud om vägledning och styrka att förändra mitt liv.¹⁷⁵

Det finns någonting i det här som jag anser vara värt att problematisera. Då Tony Olsson beskriver sin kriminella karriär gör han det i termer av att han själv befann sig i en kontext där brottslighet var ett naturligt val och han framstår nästan som ett offer för omständigheter. När han däremot väljer att bryta med den kriminella livsstil han har fört under större delen av sitt liv, beskriver han det som ett mycket medvetet och aktivt val. Kan man i ena stunden vara offer för omständigheter och i nästa stund vara en aktivt handlande person?

Om vi tar fasta på att fängelsestraffet Tony Olsson fick då han var 17 år var ett straff som på ett vis var skäligt, utifrån det brott som han hade begått då, men som fick till konsekvens att Tony Olsson byggde upp ett samhällsförakt som i sin tur ledde till ett kriminellt liv. Om vi sedan med stöd av Foucault förutsätter att media skildrar brottslighet på

¹⁷² Hansén, ”Tony Olsson- ett liv, en tid, livstid”, *Voltaire*, Februari/mars 2009, s. 48-62.

¹⁷³ Hansén, ”Tony Olsson- ett liv, en tid, livstid”, *Voltaire*, Februari/mars 2009, s. 56.

¹⁷⁴ Hansén, ”Tony Olsson- ett liv, en tid, livstid”, *Voltaire*, Februari/mars 2009, s. 57.

¹⁷⁵ Hansén, ”Tony Olsson- ett liv, en tid, livstid”, *Voltaire*, Februari/mars 2009, s. 57.

ett vis, där den kriminella individen är en främmande personlighet, skild från oss, så blir den bilden av Tony Olsson en spegel som förvrider hans personlighet till att bli en människa som anses vara livsfarlig. Det verkar som att mötet med den bilden gjorde att Tony Olsson till slut finner en annan riktning.

Det jag tycker är intressant i den här framställningen är att Tony Olsson *blir* ansvarig för mer än han har begått genom fängelseprocessen. I artikeln nämns inte vilket brott som Tony Olsson har begått då han döms till fängelse som 17-åring, men han säger sig inte vara oskyldigt dömd, utan vi får anta att ett eller flera brott är begångna. Om det fanns ett sätt att sakligt straffa det eller de brott som begåtts kan det inte vara uttryck för någon förföljelse av en syndabock, men om fängelsestraffet genererar en livsstil, en självbild och ett porträtt av en person som en farlig och annorlunda personlighet är straffet inte sakligt längre. En bankrånare kan hållas ansvarig för det bankrån som har begåtts, men om bankrånaren sedan hålls ansvarig för en allmän otrygghet i samhället genom att vara en viss typ av personlighet, som straffet i sig och media har genererat, så anser jag att han görs till ansvarig för mer än vad som är skäligt. Men enligt Foucault är det så fängelset fungerar: ”Det lagliga straffet drabbar en gärning; strafftekniken drabbar ett liv”¹⁷⁶

4.4.2 Förstörandet av brottslingen

I Sverige tillämpar vi inte dödsstraff. Därför kan vi inte säga att fängelsesystemet offerar syndabockar genom att döda dem. Men det finns ett visst samband mellan dödsstraff och fängelse. I en undersökning från 2003 visar Urbina att de människor som döms till dödsstraff är samma populationer som befolkar fängelserna i USA: fattiga personer ur minoritetsbefolkningar.¹⁷⁷ Intressant att notera i det här sammanhanget är också att nationer som har hög andel av sin befolkning i fängelse är mer benägna att hålla fast vid dödsstraffet, än nationer som inte har lika hög andel av sin befolkning i fängelse.¹⁷⁸ Dödsstraffet och fängelset verkar alltså inte vara två väsensskilda fenomen, även om fängelset som institution inte avrättar människor.

Det som kännetecknar fängelset är att det gömmer undan och förvisar den som har dömts till fängelsestraff från allmänheten. Foucault menar att fängelsets första princip är isolering: ”Den dömda isoleras från yttrevärlden, från allt som drivit honom till den

¹⁷⁶ Foucault, 2006, s. 253.

¹⁷⁷ Ruddel, 2004, s. 7.

¹⁷⁸ Ruddel, 2004, s. 7.

lagöverträdelse han begått och från de medbrottslingar underlättat den.”¹⁷⁹ Vidare markeras denna isolering från yttvärlden genom att förbindelser med omvärlden kontrolleras.¹⁸⁰ En sentida aspekt av det här tar Johnson upp i samband med amerikanska fängelser. Han menar att medan världen utanför fängelset numera är ett informationssamhälle, där information ständigt flödar genom ett stort antal mediala kanaler, så blir begränsningar i tillgången av det flödet en tydlig isolering. Då fängelset inte tillåter sina intagna att använda sig av internet avskärmas de frihetsberövade från verkligheten utanför fängelset.¹⁸¹ Ett exempel på det beskrivs i artikeln om Tony Olsson. Han har rätt till sex telefonsamtal à 20 minuter, samt ett tvåtimmarsbesök i veckan, samtliga under övervakning.¹⁸² Att upprätta en relation till en människa utanför fängelset utan att denne person förr eller senare får reda på att man sitter i fängelse är omöjligt.

I sin artikel ”Crossing the boundary: the transition of young people into prison”¹⁸³ diskuterar Harvey vad som händer med människor som sätts i fängelse den första tiden som frihetsberövade. Han hänvisar dels till tidigare forskning, men har också gjort en egen undersökning av hur 70 unga vuxna i åldrarna 18 till 21 år har upplevt den första tiden som frihetsberövade.¹⁸⁴ Den tidigare forskning som han använder sig av beskriver den första tiden i fängelset som en identitetsförlust och en övergångsrit. Han refererar bland andra till Erving Goffman, en amerikansk sociolog som fick stort inflytande på sociologin under 1960- och 70-talen, som beskriver det som att den frihetsberövade människan berövas de roller han eller hon har haft i livet innan, såsom arbete, studier och olika mänskliga relationer. Dessa roller tas ifrån honom eller henne. Då fängelset tar ifrån den frihetsberövade människan hennes tillhörigheter blir det det yttersta tecknet på att hon nu är naken och fråntagen det hon äger och det hon är. Det uppstår en barriär mellan henne och världen utanför.¹⁸⁵

Harvey tar också hjälp av tidigare forskning inom socialantropologin och menar att upplevelsen av att bli frihetsberövad liknar det som socialantropologer klassificerar som övergångsriter. För att det skall vara en övergångsrit krävs först att den som skall genomgå riten först separeras från sin nuvarande kontext. Därefter inträder ett slags limbo, där varken tidigare eller kommande regler gör sig gällande. Till sist sker en nyorientering in i en ny social struktur. Harvey menar att den här modellen kan beskriva hur människor upplever den

¹⁷⁹ Foucault, 2006, s. 238.

¹⁸⁰ Foucault, 2006, s. 238.

¹⁸¹ Johnson i: Liebling & Maruna (red.), 2005, s. 256.

¹⁸² Hansén, ”Tony Olsson- ett liv, en tid, livstid”, *Voltaire*, Februari/mars 2009, s. 54.

¹⁸³ Harvey i: Liebling & Maruna (red.), 2005, s. 232-254

¹⁸⁴ Harvey i: Liebling & Maruna (red.), 2005, s. 232.

¹⁸⁵ Harvey i: Liebling & Maruna (red.), 2005, s. 233.

första tiden i fängelset. De kommer från en social situation i livet utanför, som de separeras ifrån och de vet inte reglerna och strukturerna i den nya miljön den första tiden.¹⁸⁶ Det är främst den här tiden av ovisshet och förvirring som Harvey undersöker, men av resonemanget kan man dra slutsatsen att den frihetsberövade finner en nyorientering i fängelsesystemet efter denna första tid. Tydligt blir i båda de här resonemangen om intagningen i fängelset som en identitetsförlust och som en övergångsrit, att den människa som frihetsberövas tvingas att lämna det liv han eller hon har levt innan fängelset utanför fängelsets murar. Och jag tror att vi av resonemanget kring intagningen i fängelset som övergångsrit kan dra slutsatsen att den människa som kommer ut ur fängelset är en människa som inte längre är en del av det samhälle han eller hon lämnade, utan är anpassad till fängelsets krav och miljö. Då Tony Olsson nämner det fängelsestraff han fick då han var 17 år, som det som gjorde att han hamnade utanför samhället tror jag att han beskriver det här resonemanget. Efter fängelsestraffet var han inte en del av samhället utanför längre.¹⁸⁷

4.4.3 Görs brottslingen ansvarig för krisen och förstörs som offer?

Jag började det här avsnittet med att undersöka om brottslingen görs till ansvarig för mer än vad som kan anses vara skäligt. Någonstans här är det jag anser den springande punkten mellan vad som är ett straffsystem och vad som är ett offersystem ligger. Girard själv tar som exempel en svart man som våldtar en vit kvinna. När folkmassan förföljer honom för att förgöra honom påpekar Girard att mannen mycket riktigt är skyldig till det brott som begåtts, men att folkmassans reaktion ändå är irrationellt. Mannen görs ansvarig för mer än vad som faktiskt har hänt.¹⁸⁸ I det här sammanhanget vill jag ta upp skräcken för brottslingen och det otrygga samhället. Om vi upplever ett otryggt samhälle, kan det då lugnas och säkras genom att människor som har begått brott förvisas till fängelse? Upplever ett samhälle ett lugn då en brottsling fängslas? Jag skulle vilja svara både ja och nej. Som jag tidigare tog upp menar Haney att det är så gott som meningslöst att bestraffa och förvisa enskilda individer till fängelse då ett brott begås, eftersom brottsligheten beror av kontexter och inte av personer. Om en knarkhandlare sätts i fängelse idag, ersätts han eller hon av en ny person i morgon och ingenting är löst. Att sätta den enskilda personen i fängelse blir ur det perspektivet meningslöst och irrationellt.

Men då brott begås och en skyldig utses och sätts i fängelse kan ett lugn infinna sig. Det ligger en trygghet i att mördaren åker fast. I det här sammanhanget tänker jag främst

¹⁸⁶ Harvey i: Libeling & Maruna (red.), 2005, s. 239.

¹⁸⁷ Hansén, "Tony Olsson- ett liv, en tid, livstid", *Voltaire*, Februari/mars 2009, s. 57.

¹⁸⁸ Girard, 2007, s. 62.

på Mattias Flink, som det skrevs om i Dagens Nyheter den 4:e september 2008. Det rapporteras att Örebro tingsrätt gett avslag på Mattias Flinks anhållan om att få sitt livstids fängelsestraff tidsbegränsat. I slutet av artikeln ges en bakgrund där Mattias Flinks brott beskrivs. 1994 sköt Mattias Flink ihjäl fem kvinnor och skadade en, samtliga tillhörde lottakåren. Därefter sköt han ihjäl två förbipasserande män. I artikeln uttalar sig Yvone Jürgenson Lumila, mor till ett av Mattias Flinks offer:

- Alla har sagt att han skulle bli benådad eftersom han har skött sig så exemplariskt. Men jag tycker att det måste kosta mer än 16 år att ta livet av sju unga människor. Det blir också en signal till samhället att det kostar att begå grova brott, säger hon.¹⁸⁹

Det verkar som att Yvone Jürgenson Lumila upplever en upprättelse och en rättvisa i att Mattias Flink sitter inne på obestämd tid. För henne verkar det ge en signal till andra om att låta bli att mörda, vilket i sin tur ger henne en lugn förvisning om att en mördare tänker efter en gång till innan han eller hon begår sitt brott.

Men om vi utgår ifrån att brott är något som begås utifrån kontexter, så hjälper det inte att försöka skrämja medborgarna till laglydnad genom stränga straff som brottsförebyggande åtgärd. Rent personligt har jag svårt att tänka mig att straffsätser är det sista som far genom en mördares huvud innan han eller hon mördar. Straffet och fängelset kan kanske ge de drabbade en upprättelse, om vi tänker oss att den drabbade är i behov av att hämnas, men att det skulle förebygga brott, eller ge trygghet i ett samhälle är helt enkelt inte sant. Tvärtom säger Haney: ”Thus, high rates of imprisonment paradoxically may serve to increase the amount of crime that occurs within a society.”¹⁹⁰

I samband med att den dömda frihetsberövas och kommer in i fängelset verkar också en kriminalisering påbörjas. Det som förut var ditt liv, som en samhällsmedborgare med någon form av status, sysselsättning och med relationer tas ifrån dig i och med fängelset och det liv du en gång levde ersätts med ett annat, där fängelsets system är det gällande. På så sätt kan man säga att fängelset genererar kriminalitet snarare än förebygger den och här anser jag att vi når en viktig poäng. Om vi förpassar samhällsmedborgare till en institution som med största sannolikhet gör brottslingen än mer kriminell, är det inte då så att vi faktiskt utser honom eller henne till ett offer och förvisar honom eller henne ut ur vår gemenskap? Vi dödar henne inte, men vi försvårar hennes återinträde i samhället. För om fängelset bara hade berövat den intagne några års tid och hon sedan hade kommit tillbaka till samhället som

¹⁸⁹ Lisinski, Stefan ”Livstidsdomen för Flink ligger fast” i Dagens Nyheter 2008-09-04

¹⁹⁰ Haney i: Liebling & Maruna (red.), 2005, s. 78.

samma person, fast några år äldre, så hade det varit möjligt att se det som ett rimligt och skäligt straff. Men fängelsestraffet drabbar inte bara en människas tid, utan hennes person, hennes identitet, hennes relationer och hennes personlighet. Ett återinträde i samhället som den hon en gång var är omöjligt, och ett återinträde som den nya, kriminaliserade människa hon har blivit är svårt.

Eftersom den här processen som närmast kan beskrivas som en "avsocialisering", eller ett utstötande, av den frihetsberövade inträffar anser jag att Girards fjärde kriterium om att en syndabock förvisas ut ur det samhälle som syndabocken beskylls för att förorena är uppfyllt. Då den individ som utstöts dessutom har begått sitt brott mer utifrån kontexter än utifrån medvetna val och att denna utstötning av individen inte är brottsförebyggande och därigenom rationell anser jag också att vi kan säga att brottslingen görs ansvarig till mer än vad som är rimligt. Utifrån detta påstår jag att Girards fjärde kriterium för förföljelse finns inom fängelsesystemet.

4.5 Är fängelset ett offersystem?

I den här delen av uppsatsen vill jag summera det jag hittills har kommit fram till för att försöka besvara frågan om fängelsesystemet är ett offersystem enligt Girards kriterier, eller inte. Kriterierna har varit våld, kris, offermarkörer och skuldbeläggande. Girard själv jobbar med nedtecknade myter och menar att om de beskriver en kris där hierarkier upplöses, brott mot hierarkiska ordningar och där de anklagade för brotten bär offermarkörer samt att våld beskrivs, så har vi att göra med en förföljelse. I så fall kan vi räkna med att det våld, den kris, de offermarkörer och det skuldbeläggande som skildras inte är rent mytiska, utan skildrar en faktisk verklighet. Han ger också utrymme för att samtliga kriterier inte behöver vara uppfyllda. Det räcker med tre och i vissa fall två.¹⁹¹

Mitt angreppssätt har varit att titta på verkligheten för att försöka upptäcka våldet, krisen, offermarkörerna och skuldbeläggandet inom fängelsesystemet. Jag menar att om dessa fyra kriterier går att uppfatta inom fängelsesystemet, så kan vårt fängelsesystem vara ett uttryck för förföljelse och ett offerande av syndabockar.

Våldet kan inte sägas vara uppenbart närvarande i fysisk mening. Vårt fängelsesystem handlar inte om att fysiskt bestraffa. Däremot kan man säga att fängelset är skadligt, men att skadorna inte riktar sig mot kroppen, utan mot det som lite diffust kan kallas själen. Fängelset innebär en kontroll, ett frångående av personlig integritet, ett frångående av

¹⁹¹ Girard, 1989, s. 24.

personlig identitet, en vanmakt och en tristess. Fängelset medför svårigheter att ha och upprätta sociala gemenskaper och relationer, men framförallt innebär fängelset ett frihetsberövande. Under avsnittet våld gav jag utrymme för att det våld som fanns i fängelsesystemets rötter lever kvar i fängelset, men har gått från att rikta in sig på kroppen till att rikta in sig på själen.

Krisen är inte heller helt självklar att upptäcka i fängelsesystemet. Åtminstone inte i den bemärkelse som Girard framställer den. Fängelsestraff används flitigare i totalitära regimer, i samhällen med hög arbetslöshet och i samhällen som utvecklas i nyliberala och nykonservativa riktningar. Fängelset verkar alltså höra ihop med en osäker tillvaro, eller i samhällen där det kollektiva sociala ansvaret ersätts av ett ökat individuellt ansvar. Osäkerhet och otrygghet verkar således ge fler fängelsestraff, men det hierarkilösa kaos där sociala skillnader suddas ut som Girard beskriver har jag inte funnit i mina studier annat än möjligen i en tolkning av sambandet mellan arbetslöshet och fängelsestraff. Den plats i den sociala hierarkin ett arbete upprätthåller tas bort då arbetslöshet inträffar och sociala skillnader blir luddigare.

Offermarkörerna är tydligt närvarande. Fattiga och människor från etniska minoriteter är överrepresenterade bland de intagna i fängelser världen över.

Skuldbeläggandet handlar, enligt min argumentation om att utröna om brottslingen får ansvar för mer än vad som är rationellt och sakligt. Det är helt korrekt att mördaren har mördat, men är mördaren orsaken till den ökade otryggheten i samhället? Enligt Foucault bygger fängelsesystemet på en skräck för brottslingen som ständigt närvarande, men samtidigt en totalt annorlunda person, ett hot som lurar i bakgrunden.¹⁹² Haney menar att den onda, kalkylerande enskilda brottslingen inte existerar, utan att brott begås i sociala kontexter, vilket gör att den skräck som byggs upp för brottslingen som enskild individ inte är rationell.¹⁹³ Om vi dessutom lägger till aspekten att den som sätts i fängelse genomgår något av en övergångsrit, från att ha varit en del av samhället, till att bli en del av fängelset, som Harvey argumenterar för, så verkar fängelsesystemet själv fostra brottslingen.¹⁹⁴ Jag anser att detta sammantaget gör att skuldbeläggandet handlar om mer än det brott som har begåtts. Brottslingen görs till en annan typ av personlighet än övriga samhällsmedborgare i det system som fängelset utgör och blir ansvarig för mer än vad han eller hon som enskild individ kan ställas till svars för.

¹⁹² Foucault, 2006, s. 287.

¹⁹³ Haney i: Liebling & Maruna (red.), 2005, s. 81.

¹⁹⁴ Harvey i: Liebling & Maruna (red.), 2005, s. 239.

Själva förstörandet av brottslingen sker inte med fysiskt våld och dödande, utan som en socialisering ut ur samhället och in i kriminalitet och utanförskap. Fängelset innebär en isolering från det omgivande samhället och de relationer den frihetsberövade har haft innan han eller hon blir satt i fängelse. Isoleringen och frihetsberövandet leder till konsekvenser som inte omedelbart upphävs i och med att intagningen upphör och den fängslade släpps ut igen. Den övergångsrit som personen har upplevt i och med frihetsberövandet har påverkat individen så att återinträdet i samhället försvåras. Fängelset har förvisat den frihetsberövade från samhällets gemenskap och till kriminalitet och utanförskap.

Trots att fängelset i sig inte innebär dödande, så är det intressant att notera att stater som tillämpar dödsstraff har fler intagna i fängelse än stater som inte gör det, samt att de offermarkörerna är närvarande i såväl dödsstraffet som i fängelset.¹⁹⁵ Jag vill mena att dödsstraffet och fängelset har ett släktskap.

Men det finns saker som talar mot att fängelsesystemet är ett offersystem. Girard pratar om offrandet som en spontan handling. Massan vänder sig snabbt och oöverlagt mot en individ som offras och förstörs.¹⁹⁶ Fängelset kan inte påstås verka spontant och oöverlagt. Tvärtom är fängelset ett uttryck för den civilisation, som inte tillåter folkets blodtörst att verka. Tanken med rättssystemet är att det skall utmätas ett avvägt straff som inte är ett omedelbart uttryck för de drabbades hämndlystnad.¹⁹⁷ Frågan är hur väl det lyckas. Dels argumenterar Comack & Balfour för att det sakliga rättssystemet som dömer rättvist har sina brister, eftersom systemet påverkas av kön, klass och etnicitet. Dels menar Foucault att fängelset är beroende av media och kriminalromaner, som sprider en bild av brottslingen som farlig och ständigt närvarande. Heim nämner också den moderna tekniken som ett sätt för folkmassan att rasa snabbt över stora områden. Ett rykte eller en åsikt sprids snabbt över internet och kan få stort inflytande på väldigt kort tid.¹⁹⁸ Dels är, som jag tidigare nämnt, fängelset inte fristående från politiska och mediala influenser och politiker är beroende av sina väljare. Om en folklig opinion för fler och längre fängelsestraff börjar vinna insteg, så kommer politikerna att följa med. Som exempel på hur makthavare försätts i den folkliga opinionens händer nämner Girard Pontius Pilatus och Herodes. Pontius Pilatus tvingas av opinionen att döma Jesus till korsfästelse och Herodes att begära Johannes döparens huvud på ett fat.¹⁹⁹ Folkmassan kan alltså verka genom sina makthavare.

¹⁹⁵ Ruddel, 2004, s. 7.

¹⁹⁶ Girard, 2001, s. 65.

¹⁹⁷ Heim, 2006, s. 47.

¹⁹⁸ Heim, 2006, s. 61.

¹⁹⁹ Girard, 2001, s. 27.

En annan sak som talar emot fängelset som offersystem är att offrandet, enligt Girards teorier, fungerar och att offret går från att vara orsaken till krisen till att vara upphovet till lugnet och därmed gudomlig.²⁰⁰ Det inträder ett lugn i ett samhälle som har offrat en syndabock och detta lugn tillskrivs den syndabock man just har offrat, eftersom krisen upphörde i samband med offrandet. Lugnet är emellertid tillfälligt. Anledningen till att offrandet fungerar är att det som förut var en orolig kris i de sociala hierarkierna, ett allas krig mot alla, byts ut mot ett allas krig mot en. Då offret som alla har vänt sig mot förintar infinner sig en känsla av ordning och lugn, då alla för en stund befinner sig på samma sida.²⁰¹ En sida av det här kan vi nog finna gäller för fängelsesystemet. Det kan vara så att anhöriga till Mattias Flinks offer upplever ett lugn då hans livstidsdom ligger fast, som jag refererade till tidigare i uppsatsen, men det andra ledet kan inte sägas gälla. Att en person som har dömts till fängelse har börjat få en status som enande kraft eller gudom efter det att han eller hon har blivit förvisad ut ur samhället har jag inte sett några exempel på.

Är då fängelsesystemet ett offersystem? Utifrån ovanstående skulle jag vilja påstå att fängelset bär drag av offrande. Det finns ett visst mått av våld, det finns ett samband mellan oroligheter i omgivningen och fängelsestraff, det finns tydliga offermarkörer och jag vill hävda att den dömda förvisas ut ur samhällsgemenskapen och görs ansvarig för mer än det brott han eller hon har begått. Jag skulle inte vilja gå så långt att jag menar att samtliga som döms till fängelse är oskyldiga offer – de sitter där för att det är rimligt att anta att de har begått de brott som de åtalats och dömts för i en juridisk process. De människor som sitter i fängelse i västvärlden idag har fått en någorlunda rättvis rättegång, även om Comack & Balfour visar på att kön, etnicitet och social bakgrund spelar roll i den juridiska processen.

Att fängelset bär drag av offrande beror framförallt på att frihetsberövade människor ofta bär offermarkörer samt att fängelset är så ineffektivt ur ett brottsförebyggande perspektiv. Någonting i systemet är inte rationellt, sakligt och ett uttryck för den blinda rättvisan, utan fängelset verkar vara en institution som i mångt och mycket förpassar människor som vi anser skapar otrygghet i vårt samhälle ut ur vår gemenskap.

Dessutom är det alltid svårt att vara klarsynt när man iaktar sin egen samtid och sin egen kontext. Girard menar att folkmobben alltid ser offret som skyldigt och det är först eftertankens kranka blekhet som uppenbarar det absurda i förföljelsen.²⁰² Som exempel på det nämner han bland annat häxprocesserna. Han skriver att: ”The accusations are absurd and the

²⁰⁰ Girard, 1989, s. 44.

²⁰¹ Girard, 2001, s. 36.

²⁰² Girard, 1989, s. 27.

sentence unjust, but the texts have been edited with the care and clarity that generally characterize legal documents.”²⁰³ Häxorna verkar alltså ha varit sedda som klart och tydligt skyldiga enligt den tidens rättssystem och straffet ansågs rimligt. I vår tid framstår förfarandet vansinnigt. Frågan är vad eftertankens kranka blekhet kommer att kasta för ljus över vårt fängelsesystem? Men det blir ett skarpt läge när offret på en punkt är ovedersägligt skyldigt: mördaren har mördat, men kan samtidigt vara ett offer genom att ett ansvar för omgivningens otrygghet läggs på honom eller henne och genom de offermarkörer han eller hon bär. Heim tar upp det här fenomenet i samband med Jesus och äktenskapsbryterskan. Äktenskapsbryterskan är skyldig till det brott hon anklagas för. Hon är inte ett oskyldigt offer, men likväl är den offentliga steningen av henne irrationell och Jesus ställer sig på hennes sida.²⁰⁴

Under resten av min uppsats kommer jag att utgå från att fängelset bär drag av ett offersystem med tyngdpunkten lagd vid att de människor som sitter i våra fängelser är fattiga människor ur etniska minoriteter i de länder där de är fängslade.

²⁰³ Girard, 1989, s. 10.

²⁰⁴ Heim, 2006, s. 132.

5 Vägar bort från offer

Under förra delen av min uppsats kom jag fram till att fängelsesystemet bär drag av offersystem, utifrån att människor som frihetsberövas bär offermarkörer och anses vara personligen skyldiga till en kriminalitet som beror mindre av enskilda människors val och mer av sociala kontexter. I den här delen av uppsatsen vill jag diskutera hur offerande och marginalisering förhåller sig till korset och undersöka om det finns sätt att bygga gemenskap som inte innebär offer.

Innan vi går vidare är det på sin plats att ytterligare en gång påpeka att jag ser brottslingen som skyldig till det brott han eller hon har begått, men att brottslingen ändå kan vara ett oskyldigt offer för en folkmobb, som ser brottslingen som en ond människa värd att förgöras. Brottslingen är skyldig till sitt brott, men kan ändå vara ett offer. Brottet kanske behöver bestraffas, det tar jag inte ställning till här, men om brottslingen är ett offer för en folkmobb är samhället inne i en offerspiral.

5.1 Kristus och offer

Det här avsnittet i uppsatsen bygger främst på Mark S. Heims teorier i boken *Saved from Sacrifice: a theology of the cross*. Han skriver i inledningsordet att han försöker besvara frågan om vad som är det specifikt frälsande betydelsen av korset och hur det kommer sig att Jesus, i enlighet med Guds vilja, dör på korset.²⁰⁵ Heim tar sin utgångspunkt i Girards *I See Satan Fall like Lightning* och James Williams *The Bible, Violence, and the Sacred*.²⁰⁶ Heim menar att Jesus gick in i mänsklighetens offersystem, som Girard beskriver, och utsatte sig som offer. Genom Jesus spelade Gud med i offersystemet som offer för att på så sätt få ett slut på mänsklighetens offerande. Jesu korsfästelse var ett sätt för Gud att visa på mänsklighetens sätt att uppnå fred och ordning genom hämndlystet våld.²⁰⁷ Det är mänsklighetens sätt, men det är inte Guds. Jesus deltog i vår rättsmaskin för att påvisa det absurda i den.²⁰⁸ De här teorierna jag vill redogöra för i det här avsnittet av uppsatsen, eftersom de gör att det blir relevant att undersöka fängelset som offersystem ur ett teologiskt perspektiv. Om fängelset bär drag av offersystem blir det intressant för teologin i och med att Guds rike innebär något annat än offer. Om vi kan iakttä att ett samhällsfenomen innebär offerande måste teologin i första steget redogöra för vad offer innebär ur ett teologiskt perspektiv, och i andra steget söka vägar bort från det. Jag skall i det här arbetet inte lägga fram några praktiska, konkreta råd för

²⁰⁵ Heim, 2006, s. ix-x.

²⁰⁶ Heim, 2006, s. ix.

²⁰⁷ Heim, 2006, s. xi.

²⁰⁸ Heim, 2006, s. xi.

hur fängelset bör utvecklas, utan jag nöjer mig med att problematisera kring offer och vägar bort från offrande.

Jag har tidigare nämnt att för att offrandet skall fungera krävs att folkmassan står enad på ena sidan och offret står ensamt och utlämnat på andra sidan. Det får i folkmassan inte finnas några tvivel om offrets rättmätiga plats som offer och skyldigt för att offermekanismen skall fungera och själva offrandet leda till fred och lugn i ett samhälle i kris. Allas krig mot alla byts ut mot ett allas krig mot en och folkmassans enhet, på bekostnad av offret, ger ett tillfälligt lugn i ett kaotiskt samhälle. Men så fort offret identifieras som en syndabock framstår beteendet hos folkmassan som irrationellt och blodtörstigt. Den enande kraften i offret försvinner. Det förrådiska lugnet infinner sig inte. Heim gör följande definition på en syndabock: "The word 'scapegoat' now means to us the *recognized* prey of an unjust and blinded crowd."²⁰⁹ När syndabocken framstår som en syndabock är magin i offrandet borta och fenomenet framstår för vad det är: en orättvis och blind massa som kastar sig över ett byte.

Girard framhåller offrens plats som samhällsbyggande faktorer. Han menar att mänskliga civilisationer grundas på ett urmord och menar att det är just det som skildras i många av de myter som omger civilisationer. Som exempel nämner han myten om Romulus och Remus som Roms grundare. Han menar att det finns anledning att tro att det som faktiskt skett är ett mänskligt mord, som sedan har levt kvar som myt och blivit grunden för samhällsbygget.²¹⁰ Alla har ställt sig på samma sida mot offret och offret har blivit den enande kraft som behövdes för att bygga civilisationen och själva händelsen har levt kvar som myt. Samma fenomen nämns i bibeln, när Adam och Eva har förvisas ut ur paradiset. Berättelsen om Kain och Abel, de två bröderna som offerar till Gud, men där Abels offer ses av Gud, medan Kains offer förbises. Denna händelse leder till det första mordet: Kain dödar sin bror av avund. Den mimetiska rivaliteten ger det första mordet. Kain går därefter ut och bygger mänsklighetens civilisation. Det är samma fenomen som skildras: människans avund och blodtörst ligger till grund för civilisationen, men det finns en viktig skillnad mellan den här berättelsen och myten om Romulus och Remus: Bibelns berättelse som människan börjar inte här. Bibelns berättelse börjar i Edens lustgård, en skapelse i överflöd, där rivalitet inte råder. Det första mordet sker efter syndafallet, då Adam och Eva har förvisats ut ur detta land av överflöd. Det är den fallna mänskligheten som bygger sina civilisationer på offer. Det är

²⁰⁹ Heim, 2006, s. 78.

²¹⁰ Girard, 1989, s. 88-89.

inte av Gud.²¹¹ Längre fram i Gamla testamentet ger Gud människorna lagen, som ett redskap att hantera denna sin avund och rivalitet: du skall icke hava begärelse till något som tillhör din nästa. Detta bud att inte begära av din nästa läser Heim som en uppmaning att inte ingå i den mimetiska rivalitet som ligger till grund för offrande.²¹²

Jesu plats i mänsklighetens offerspiral blir just ett tydliggörande av vad offrandet är och innebär. Berättelserna om Jesus betonar hans oskuld. Han var oskyldig och ändå utsattes han för folkmassornas blodtörst. Att han var från en etnisk minoritet, kommer till ett samhälle i kris och anklagas för att ha begått brott mot det heliga då han äter skådebröden i templet, gör att han uppfyller kriterierna för att utväljas som offer. Jesus kan på det viset ses som ett i raden av mänsklighetens alla offer.²¹³ Men det finns också skillnader. Berättelserna om Jesus skildrar han oskuld och det makabra dödandet av honom uttryckligen. Skildringarna försöker inte dölja, eller mytologisera över det som hänt, utan redogör sakligt för händelseförloppet. De är inte mytiska, utan relaterar till en faktisk tid och en faktisk plats där detta har skett. Skillnaden mellan Jesus och andra offer är att Jesus är Gud *innan* offret sker.²¹⁴ Det finns ingen möjlighet att efter offret göra en mytologisk gudom av honom, eftersom han redan från början är Gud. Jesu uppståndelse leder också till offrets omöjlighet. Det dödade offret uppstår och upphör därmed att vara offer.²¹⁵ Jesus blir alltså det typiska offret som går fullständigt ”fel”, eller rätt. Det blir helt enkelt inget offer. Istället framstår mänsklighetens utväljande av honom till syndabock, vår förföljelse av honom och vårt dödande av honom i all sin absurditet. Han var det oskyldiga offret som synliggjorde vårt sätt att skapa ett förrädiskt lugn i vår civilisation.

När offrandet framstår i all sin makabra och irrationella dager sker flera saker. För det första visar det på en Gud som står på offrets sida. Den ende sanne Guden ställer sig på offrets sida, medan de falska gudarna ställer sig i folkmobben.²¹⁶ För det andra visar det på att vi måste finna andra vägar att bygga våra samhällen än genom att stöta ut den individ, eller den grupp vi för tillfället kan förlägga all vår oro på. Det är inte hållbart. Evangeliet blir ett redskap för oss att försöka identifiera mänskliga offer med avsikt att synliggöra dem som just offer. Evangeliet uppenbarar det som myter döljer.²¹⁷

²¹¹ Heim, 2006, s. 71.

²¹² Heim, 2006, s. 76.

²¹³ Heim, 2006, s. 110.

²¹⁴ Heim, 2006, s. 112.

²¹⁵ Heim, 2006, s. 127.

²¹⁶ Heim, 2006, s. 92.

²¹⁷ Heim, 2006, s. 219.

5.2 Den andre och möjligheten till en inneslutande gemenskap

En del i rivaliteten som leder till en eskalerande våldsspiral är att folkmassan är i behov av ”den andre”, det som Girard kallar för offermarkörer. Och det blir en våldsspiral, eftersom den som en gång varit utsatt för folkmobben, om den överlever, är mer benägen att ställa sig i folkmobben mot nästa offer. Han menar att en person som i ett läge blir utsatt för förföljelse är mer benägen att stämma in i folkmobben när den vänder sig mot ett annat offer. Han skriver: ”The more one is crucified, the more one burns to participate in the crucifixion of someone more crucified than oneself.”²¹⁸ I slutändan går ingen säker, för förr eller senare avviker någon från det som för tillfället definieras som norm. Folkmassans offer utses inte slumpvis, utan offret är en avvikare på ett eller annat sätt. För att kunna formera en gemenskap utser alltså folkmassan en ”annan”. Det handlar om att formera ett ”vi” på bekostnad av ett ”dem”. Detta formerande av ett ”vi” på bekostnad av ett ”dem” är en intressant process. Girard nöjer sig med att säga att den som avviker från majoriteten, oavsett avseende, kommer förr eller senare att dra på sig en förföljelse.²¹⁹ Men en väg bort från offerandet vore att formera ett ”vi” som inte är beroende av ett ”dem”. Om det bara finns ett ”vi”, så faller underlaget för offer. Är det en möjlig väg att gå? För att koppla den här teorin till fängelsesystemet vill jag återvända till resonemanget om huruvida brottslighet uppkommer som en enskild individs moraliskt felaktigt fattade beslut, eller om brottslighet uppkommer utifrån kontexter. Jag har tidigare i arbetet argumenterat för ett kontextuellt sätt att se på brottslighet och jag tror att själva utanförskapet kan leda till brottslighet. Det som Girard påpekar här om att den som en gång varit utsatt för folkmobben och överlever stämmer in än hårdare i mobben när den vänder sig mot nästa offer kan läsas mot bakgrund av Tony Olssons utanförskap, som han beskriver började vid hans första fängelsestraff vid 17-års ålder. Fängelset gav ett utanförskap som ledde till något som kanske kan kallas kriminell livsstil. Samhället var inte hans längre och därmed, som överlevande offer, var våld en rimlig väg att gå.

Regina Schwartz skriver i inledningsordet till sin bok *The Curse of Cain: The Violent Legacy of Christian Monotheism* att Bibelns berättelser har influerat hela västvärlden till att bygga identiteter genom negativ definition, etniskt, religiöst och nationellt. Vi är ”vi”, eftersom vi inte är ”de”.²²⁰ Hon menar också att detta har med monoteism att göra. Eftersom ”vi” tillhör den ende, sanne Guden, så måste alla andra ha fel och blir därmed det

²¹⁸ Girard, 2001, s. 21.

²¹⁹ Girard, 1989, s. 19.

²²⁰ Schwartz, 1997, s. x.

yttersta ”de”, som ”vi” definierar oss ifrån.²²¹ Hon menar vidare att då denne ende Gud har försett mänskligheten med knappa resurser, gör det att vi tar till våld. Hon menar att detta visar sig i Bibeln genom vad hon kallar *a principle of Oneness*, en ensaksprincip: ett folk, en nation, en Gud och det som avviker bemöts med våld.²²² Schwartz resonemang påminner på sätt och vis om Girards. Hon inleder sin bok med att referera till berättelsen om Kain och Abel och hon nämner deras rivalitet. De befinner sig i den mimetiska rivaliteten, men föremålet för deras rivalitet är inget annat Guds blick. Då Gud väljer ut en av de två genom att bara se till den enes offer visar Gud, enligt Schwartz, sin knapphet och tillfogar på så vis ett sår mellan de båda bröderna, som leder till avundsjuka och våld. Guds bristande vilja att ge till dem båda i knapphet är ett uttryck för att Gud innesluter vissa och undersluter andra, vilket ofrånkomligen leder till våld.²²³ Kain blir utesluten och hämnas genom våld, Abel dör och Kain utesluts en gång till. Här menar Schwartz att en våldsspiral börjar, som har sin grund och botten i den monoteistiska Gudens knapphet och ovilja till mångfald. Så länge vi tillhör den judisk-kristna traditionen kommer vi inte ur den här våldsspiralen, eftersom det är Gud som initierar den.

Berättelsen om Kain och Abel har, som jag ovan berättat också relaterats till av både Heim och Girard, och visserligen menar även de att det är en berättelse om avund och rivalitet som slutar i våld, men till skillnad från Schwartz förlägger de inte berättelsens början vid brödernas offrande till Gud, utan i skapelsen innan syndafallet. Den knapphet som ger upphov till rivalitet menar Schwartz är den monoteistiske Guds verk, medan Heim och Girard påpekar att detta är en konsekvens av syndafallet.²²⁴ Sigurdson kritiserar Schwartz resonemang på samma grunder och menar att resonemanget om Guds knappa resurser inte tar hänsyn till den Guds bild som skapelsen ger uttryck för: en skapelse i överflöd och en Gud som skapar överflöd ur intet.²²⁵

Julia Kristeva tar i sin bok *Främlingar för oss själva* också upp hur ett ”vi” formas utifrån ett ”de”. Hon har skrivit sin bok som en undersökning av rasism och främlingshat. Hon är själv psykoanalytiker och vill erbjuda en väg ut ur rädslan för *den andre*, främlingen. Hon beskriver också det fenomen som Girard nämner som mimetisk rivalitet, men annorlunda formulerat:

²²¹ Schwartz, 1997, s. x.

²²² Schwartz, 1997, s. xi.

²²³ Schwartz, 1997, s. 2-3.

²²⁴ Girard, 2001, s. 14. och Heim, 2006, s. 71.

²²⁵ Sigurdson, 2000, s. 75.

Ty främlingen, uppfattad som en erövrare, uppdragar den rofastes begravda passion: att döda *den andre* som man tidigare varit rädd för eller föraktat och som därpå utnämns först till avfall och sedan till en mäktig förföljare mot vilken ett "vi" tar fast form för att hämnas.²²⁶

Den mimetiska rivaliteten handlar här om rofastheten, att få känna sig hemma och som en del av gemenskapen. Hon beskriver den marginaliserade människan som först benämns som avfall, värdelös, men som sedan förtjänar massans uppmärksamhet eftersom hon upplevs som ett hot. "Vi" skall hämnas. Hennes resonemang påminner mycket om Girards. Ett "vi" formas utifrån våldet mot *den andre* och så sker det mimetiska offrandet.

Men Julia Kristeva ser en lösning och en väg till gemenskap och inneslutande av den andre. Hon menar att vägen till gemenskap går genom att vi alla inser att vi är främlingar. Vi är ytterst främlingar för oss själva, eftersom vi aldrig kommer att förstå oss själva fullt ut. Hon skriver: "Främlingens vänner, bortsett från de sköna själar som känner sig tvungna att idka välgörenhet, kan bara vara de som känner sig främmande för sig själva."²²⁷

Jag tycker att Julia Kristeva knyter an vid en bärande tanke i kristen tradition. Kristen antropologi använder sig av begreppet *imago Dei*, Guds avbild. Som människor är vi Guds avbilder. Om vi tänker oss Gud som den annorlunda, den ogreppbara, så kommer vi som människor och Guds avbilder att ständigt bära med oss ett drag av främlingskap. Vi kan inte förstå Gud och ändå är vi Guds avbilder. Vi kommer aldrig att kunna förstå oss själva fullt ut och vi blir därmed främlingar, ytterst för oss själva. När vi inser detta främlingskap, det är då vi kan knyta an till *den andre* som en vän, för vi är båda främlingar. När vi gör det, så upplöser vi den mimetiska rivaliteten. Den andre skrämmer mig inte längre, utan vi kan upprätta en gemenskap i främlingskapet. Vi behöver inte offra varandra för att känna gemenskap, eftersom främlingskapet i sig blir vår gemensamma punkt att mötas på. Offer blir omöjligt och onödigt, eftersom vi redan står på samma sida.

För Girard innebär Guds rike slut på mänsklighetens offerande av syndabockar och enligt honom finns en enda väg dit: ett radikalt avstånd från allt våld. Och för att avstå från allt våld krävs att avstå från tanken på vedergällning, eftersom det är just rivaliteten och hämndbegäret som är början på våldsspiralen. Vägen bort från offer blir att försona ovänner, avstå tankar på vedergällning och ett radikalt avstånd från allt våld, även det våld som kan ses som ett berättigat försvar.²²⁸ Guds rike inträder då alla, som enskilda individer och

²²⁶ Kristeva, 1997, s. 34

²²⁷ Kristeva, 1997, s. 36.

²²⁸ Girard, 2007, s. 228-229.

ansvarstagande subjekt, avsäger sig allt våld.²²⁹ Och detta vore fullt tillräckligt, om alla människor tillsammans och samtidigt beslutar sig för att följa icke-våldets princip. Om alla skulle vända andra kinden till, skulle ingen bli slagen. Men om alla sviker detta ideal, i ett avgörande ögonblick, blir konsekvenserna förödande för den som inte gör det. Den enda som avstår våldet blir massans offer.²³⁰ Jesus är den enda människa som uppnår det mål som Gud har ställt upp för mänskligheten. Uppmaningen gäller oss alla, men det är bara Jesus som har lyckats följa den.²³¹

Om vi applicerar den här teorin på fängelset uppstår en komplicerad situation. Om den som satts i fängelse hade följt principen om icke-våld hade ett fängelsestraff inte blivit aktuellt. Å andra sidan, om vi ser brott som något som i första hand uppkommer i en kontext och inte utifrån en enskild individ, så har samhället misslyckats med att bygga en brottsförebyggande kontext. Nu har emellertid den som blivit dömd till fängelse begått ett brott och därmed avstigit från principen. Skall vi – folkmassan, rättssystemet – bara låta det passera enligt principen om icke-våld? Skall vi vägra vedergällning för att sprida Guds rike? Jag kan inte uppfatta Girard på annat vis än att det vore att föredra, men jag tror samtidigt att det är ett ideal vi inte kan klara av att leva upp till som samhälle. Det jag däremot tror är möjligt och rentav ett krav, är att straffet vi som samhälle kan ställa upp skall vara just ett straff och inte ett offerande. Straffet drabbar en person som har begått ett brott i proportion till det brott som har begåtts och oavsett vem brottslingen är som person. Straffet riktar sig mot det brott som är begånget och det är då irrelevant vilka offermarkörer förövaren bär. Det som sker i en förföljelse och ett offerande är att vedergällningen ger tillbaka med större kraft än det ursprungliga brottet och slår hårdast mot redan marginaliserade personer, som får bära folkmassans frustration över en större kris i samhället än vad den enskilde individen, som har begått ett brott, faktiskt har ställt till med.

Heim tar också upp vägar till ett samhälle utan offerande. Han menar att en del av Kristi gärning är att påvisa det absurda i offerandet, genom att Gud i Kristus låter offerandet framstå i sin fulla, makabra dager. Men sanningen om offerandet räcker inte. Det ställer oss inför valet att antingen inta offerrollen, eller förövarrollen. Passivitet leder ingenstans alls och motstånd leder till mer våld, eftersom offerandets dynamik finns kvar och våldet förstärks om det stöter på motstånd.²³² Vägen bort från offerspiralen går genom Jesus Kristus och den helige Ande. Den helige Ande ställer sig som offrets försvarsadvokat. Till skillnad från

²²⁹ Girard, 2007, s. 230.

²³⁰ Girard, 2007, s. 241.

²³¹ Girard, 2007, s. 242.

²³² Heim, 2006, s. 220-221.

rättssalens försvarsadvokat, som kan ha mer gemensamt med åklagaren genom sin klasstillhörighet, står den helige Ande odelat på offrets sida, genom att ha varit offer själv genom Jesus Kristus och ha vägrat vedergällning. Den helige Ande har besekrat offerspiralen genom att vägra att underkasta sig den och står därför över och utanför offersystemet och därför blir inte offret ensam på sin sida mot folkmobben. Då alla vänder sig mot en ensam, är den ensamme inte ensam längre, eftersom den helige Ande står på dennes sida. Allas krig mot en är inte längre allas krig mot en.²³³

Det ena av den helige Andes verk är att vittna på det åtalade offrets sida, det andra är att erbjuda vägar till ny gemenskap, som inte bygger på rivalitet och tävlan. Den helige Ande erbjuder en gemenskap som suddar ut gränser människor emellan.²³⁴ Då det som skiljer människor åt i termer av offermarkörer inte tillåts ha betydelse längre, försvinner grogrunden för offerspiralen. Det finns inte längre något som är avvikande och värt att förfölja för att skapa en falsk gemenskap. Gemenskapen finns redan människor emellan genom den helige Ande och den gemenskapen är inte beroende av några offer för att finnas till. Samhällsbygget och gemenskapen sker i åminnelse av det oskyldiga offret och blir ett avståndstagande därifrån.²³⁵ Människligheten offrade Jesus Kristus för att finna gemenskap. Det misslyckades. Offret blev tydliggörandet av människlighetens blodtörst och offrets död upphävdes. Mot bakgrund av det erbjöds vi en ny gemenskap i avståndstagande från utstötning av de som bär offermarkörer.

Det här kapitlet av min uppsats har inte sagt någonting om hur eller om vi skall reformera vårt fängelsesystem. Det har inte varit det här arbetets syfte heller, men om fängelset bär drag av att vara ett offersystem, vilket jag anser det göra, behöver vi som samhälle hitta andra vägar att bygga samhällsgemenskap på än genom att stöta ut människor som syndabockar. Vägen dit går genom att innesluta de grupper av människor som vi uppfattar som främmande. Kanske genom att som Julia Kristeva menar, erkänna vårt eget främlingskap, ytterst inför oss själva. Att möta *den andre* som en främling, precis som mig själv. Kanske genom att med hjälp av helig Ande vittna på offrets sida när vi tycker oss upptäcka en folkmob.

Vad gäller fängelset som institution bör vi ställa oss frågan om det är ett straff, eller ett offerande. Vi behöver granska oss själva och rättsväsendet och kritiskt granska vem

²³³ Heim, 2006, s. 227.

²³⁴ Heim, 2006, s. 228.

²³⁵ Heim, 2006, s. 231.

som döms till vilket straff för vilket brott. Bär den människa som döms till fängelse några offermarkörer? Om hon gör det, hade straffet blivit ett annat om hon inte hade haft dem?

Som samhällsmedborgare behöver vi ställa oss frågorna: Vilken syn har vi på de människor som framställs som förövare i media? Är de onda människor? Vore vårt samhälle bättre om de inte hade funnits? Om vi anser att vårt samhälle vore bättre utan dem, på vilka grunder gör vi i så fall det?

Jag vill avsluta det här kapitlet med ett citat ur Heims bok. Det är en fängelsereformadvokat som besöker ett fängelse i Latinamerika, där en kristen organisation har tagit över verksamheten. Han skriver följande i sin rapport:

My guide escorted me to the notorious punishment cell once used for torture. Today, he told me, that block houses only a single inmate. As we reached the end of a long concrete corridor and he put the key into the lock, he paused and asked, "Are you sure you want to go in?"

"Of course," I replied impatiently... Slowly he swung open the massive door, and I saw the prisoner in that punishment cell: a crucifix, beautifully carved by the... inmates – the prisoner Jesus, hanging on the cross.

"He's doing time for all the rest of us," my guide said softly.²³⁶

Att framställa Jesus som fången som sitter i fängelsets tortyrcell och som sitter av fängelsetiden tillsammans med de andra intagna i fängelset är en bild som stämmer bra överens med den tes jag har försökt driva genom det här arbetet. De människor som vi förpassar till fängelsets utanförskap har en advokat på sin sida, som själv har varit offer. Kanske är de fängslade också offer för en folkmobb, kanske är de rättvist dömda brottslingar. I vilket fall som helst är det min övertygelse att de inte är ensamma.

²³⁶ Heim, 2006, s. 31.

6 Slutdiskussion

Den här uppsatsen har arbetat med den skyldiga som offer. Det har varit komplicerat och provocerande för mig, och jag antar även för mina läsare. Jag har försökt undersöka fängelsesystemet utifrån kriterier för folkmobbar och offerande av syndabockar för att undersöka om fängelset är en institution där syndabockar offeras. Om vi tar vår utgångspunkt i Jesus Kristus som offer för en upprörd folkmassa i behov av en syndabock, så framstår Jesu oskuld klart och tydligt. Om det föreligger folkmobbar mot de människor som sitter i fängelse, så uppkommer omedelbart det faktum att de faktiskt är skyldiga. De människor som dömts till fängelse i rättegångar är som regel skyldiga till det brott de anklagas för, även om det naturligtvis finns undantag. De människor som ligger bakom statistik och resonemang i det här arbetet är inte oskyldiga. De har begått mord, incest, bankrån, inbrott och misshandel, för att ta upp några brott som ger fängelsestraff. Mattias Flink och Tony Olsson är två personer som jag har nämnt vid namn, båda har dödat. Är det då rimligt och möjligt att undersöka dessa människor som offer?

En berättelse som jag har återvänt till under det här arbetet är berättelsen om Jesus och äktenskapsbryterskan, som skildras i Johannesevangeliets åttonde kapitel. De skriftlärdade och fariséerna för fram en kvinna som har ertappats med äktenskapsbrott till Jesus. Lagen föreskriver att hon skall stenas. Skall Jesus stena henne? Jesus påpekar att den som är fri från skuld skall kasta första stenen och steningen blir omöjlig. Kvinnan får gå. Men hennes skuld ifrågasätts inte. Hon är skyldig och sänds iväg med orden: ”Inte heller jag dömer dig. Gå nu, och synda inte mer”. Hon är skyldig, men det är inte rimligt att stena henne. Hon dödas inte av en rasande folkmob, men det fråntar henne inte hennes skuld. Att undersöka fängelsesystemet ur ett syndabocksperspektiv gör inte att jag ifrågasätter skulden hos de intagna i fängelse, eller ifrågasätter smärtan hos dem som har blivit brottsoffer. Det jag har undersökt är om fängelset, så att säga, är ett uttryck för en rasande folkmob.

Fängelsesystemet kan ses som en väg bort från de offentliga lynchingarna av brottslingar. Fängelset var den institution som ersatte de offentliga kroppsstraffen och gjorde att den straffande makten tog sin maktutövning bort från folkets åsyn och bort från kroppen. Fängelset är ett straff som sker i avskildhet och riktar in sig på själen. Frågan är om det är en humanisering, eller en strategi? Foucault menar att det är en strategi, för risken kan ju finnas att den som utsätts för maktens tortyr vinner folkmassans medlidande. Om det sker kan folkmassan byta lojalitet och ställa sig på den straffades sida och vända sig mot makten. Ett

offer fungerar bara om offret inte identifieras som offer, utan ses som skyldigt och straffet för det brott som begåtts uppfattas som rimligt.

Det här blev ett arbete som spretar åt många olika håll och mycket finns kvar att säga om såväl fängelse som offersystem. Det finns aspekter i fängelsesystemet som gör att det framstår att bära drag av offersystem. För det första anser jag att det är av vikt att poängtera att de intagna i fängelser tillhör fattiga och minoritetsbefolkningar, vilket Girard framhåller som offermarkörer. För det andra anser jag att det är viktigt att framhålla fängelsets ineffektivitet. Brottslingar blir inte samhällstillvända av fängelsestraff och fängelset leder inte till minskad brottslighet. För det tredje anser jag det vara av vikt att undersöka vilken människosyn som präglar vår bild av vem som begår brott. Är det inte så att vi lätt ser på brottslingen som en ond människa? En annan sorts människa än vad jag själv är? Och är det i så fall en riktig slutsats att dra?

7 Sammanfattning

Den här uppsatsen studerar fängelset ur ett kritiskt, teologiskt perspektiv med hjälp av Girards teorier om hur samhällen byggs upp kring offerande av syndabockar och särskilt med hjälp av hans kriterier för vad som utgör en folkmobb, där en syndabock utses och offeras. Girards teorier är på det viset ett redskap för mig att närma mig fängelset med ett teologiskt perspektiv. De kriterier som Girard ställer upp och som jag sedan har undersökt fängelset utifrån är: (1) våld förekommer, (2) det finns en kris, (3) det förekommer offer som utses, inte utifrån de brott de anklagas för, utan utifrån deras lämplighet som just offer, (4) offret får ansvaret för krisen och dödas, eller förvisas. De beskrivningar av fängelset jag använder mig av är framförallt Foucaults *Övervakning och straff*, som står för den filosofiska beskrivningen av fängelset. Den kompletteras med kriminologisk litteratur som beskriver fängelsets effekter och funktioner.

Min analys av fängelset utgår från Girards kriterier för utväljande och förföljelse av syndabockar och jag undersöker om det är möjligt att se fängelset som ett system för offerande av syndabockar. Jag närmar mig alltså fängelset ur ett syndabocksperspektiv och söker efter fenomenet offerande i fängelsesystemet. Jag är medveten om att det här riskerar att bli ett cirkelresonemang. Anledningen till att jag gör det är att om fängelset går att beskriva i termer av offerande är det en ingång till en kritisk, teologisk reflektion över fängelset som samhällsföreteelse. Jag menar inte att offerperspektivet är det enda möjliga sättet att se fängelset, men jag menar att om fängelset låter sig förklaras i termer av offersystem ger det ett verktyg för en kritisk analys. Om fängelset är ett uttryck för ett offerande av syndabockar, så innebär det att vi som samhälle befinner oss i vad som Girard benämner som en ond och destruktiv cirkel av offerande.

När jag undersöker föreställningen om fängelset enligt Girards kriterier för vad som utgör en folkmobb och ett offerande kommer jag fram till att: *våld* inte finns närvarande i bemärkelsen fysiskt våld, men det kan finnas närvarande i form av en skada som tillfogas den intagnes psyke och person. *Kris* i det omgivande samhälle som dömer personer till fängelse kan spåras genom att samhällen med totalitära regimer, samhällen med hög arbetslöshet och samhällen som utvecklas i nyliberala och nykonservativa riktningar tenderar att ha högre andel av sin befolkning i fängelse än andra samhällen. *Offermarkörer* är en realitet i fängelsesystemet, då fattiga och människor från etniska minoriteter är påtagligt överrepresenterade i fängelser. Girards fjärde kriterium, att brottslingen får *ansvaret för krisen*, menar jag har att göra med vår syn på en kriminellt belastad persons påverkan på det

omgivande samhället. Jag menar att en person kan hållas ansvarig för det brott som har begåtts, men att det inte behöver betyda att personen ifråga är skyldig till en allmän otrygghet i samhället. I samband med det här påvisar jag forskning som menar att kriminalitet beror mindre av enskilda personers medvetna val och mer av samhälleliga kontexter. Att hålla en enskild person ansvarig för en ökad otrygghet i samhället behöver alltså inte vara rationellt.

I uppsatsens femte kapitel diskuterar jag hur ett offersystem förhåller sig till en kristologi som är präglad av Girards teorier och undersöker vägar bort från offersystem. Den kristologi jag redogör för utgår från att Jesu död på korset var ett sätt för Gud att påvisa det absurda i mänsklighetens sätt att bygga civilisationer genom att döda en syndabock.

Vad gäller vägar bort från offer menar jag att ett samhälle som präglas av att dela upp sin befolkning i ett ”vi” och ett ”de” löper större risk att hamna i en spiral av offerande. Vägar bort från offer är att erkänna att vi alla är främlingar, ytterst sett inför oss själva. Först när vi alla inser att vi är främlingar inför varandra och inför oss själva kan vi mötas i en gemenskap som bygger på själva främlingskapet. Vi hör ihop därför att vi delar främlingskapet. Ytterligare en väg bort från offer är att avstå från hämnd och vedergällning, eftersom det är de som ligger till grund för en eskalerande våldsspiral, som Girard menar leder till att syndabockar utses och offeras och bidrar till ett tillfälligt lugn i samhället. Lugnet är dock tillfälligt och samhället kommer efter en tid att vara i behov av ytterligare ett offer.

Vilka konsekvenser det här bör få för fängelset är svårt att konkretisera, men jag menar att ett straffsystem bör fråga sig vilken betydelse brottslingen som person har i förhållande till det brott som begåtts, för att på så sätt upptäcka drag av straffande som baseras mer på brottslingens etnicitet och bakgrund än på det brott som har begåtts. Som enskilda personer bör vi ställa oss frågan om hur mycket av otryggheten i ett samhälle vi skyller på enskilda personer. Är vårt samhälle tryggare när vi har förvisat en enskild individ, som har begått brott, ut ur det?

8 Litteratur

8.1 Böcker

Comack, Elizabeth & Balfour, Gillian *The Power to Criminalize – Violence, Inequality and the Law*,

Halifax: Fernwood Publishing, 2004

Coyle, Andrew *Understanding prisons: key issues in policy and practises*,

Glasgow: Mc Graw – Hill Educations, 2005

Foucault, Michel *Övervakning och straff – Fängelsets födelse*, [övers. CG Bjurström, 4:e uppl.]

Lund: Arkiv förlag 2006

Girard, René *The Scapegoat*,

Baltimore: The John Hopkins University Press, 1986

Girard, René *I See Satan Fall Like Lightning*

Maryknoll: Orbis Books, 2001

Girard, René *Syndabocken – en antologi*, [urval och förord av Anders Olsson]

Stockholm: Themis, 2007

Heim, Mark S. *Saved From Sacrifice – A Theology of the Cross*,

Cambridge: William B Eerdmans Publishing Company, 2006

Kristeva, Julia *Främlingar för oss själva*, [övers. Ann Runnqvist – Vinde],

Stockholm: Natur och Kultur 1997

Liebling & Maruna (red.), *The Effects of Imprisonment*,

Devon: Willan Publishing, 2005

Matthews, Roger *Doing Time: An Introduction to the Sociology of Imprisonment*,

London: Macmillan Press, 1999.

Morris, Norval & Rothman, David J. *The Oxford History of the Prison – The Practise of Punishment in Western Society*,
New York & Oxford: Oxford University Press 1995

Ruddel, Rick *America Behind Bars: trends in imprisonment, 1950 To 2000*,
LFB Scholarly Publishing 2004.

Schwartz, Regina M. *The Curse of Cain – The Violent Legacy of Monotheism*,
Chicago: The University of Chicago Press 1997

Sigurdson, Ola *Hungerns väg – om Gud, kyrka och mångfald*,
Lund: Arcus 2000

8.2 Artiklar

Clear, Todd, “The Impacts of Incarceration on Public Safety”, *Social Research*, Summer 2007, Vol. 74, No. 2, s.613-630.

Haney, Craig “The Contextual revolution in Psychology and the Question of Prison Effects” i: Liebling & Maruna (red.), *The Effects of Imprisonment*, Devon: Willan Publishing, 2005, s. 66-93.

Hansén, ”Tony Olsson- ett liv, en tid, livstid”, *Voltaire*, Februari/mars 2009, s. 48-62.

Harvey, Joel “Crossing the boundary: the transition of young adults into prison” i: Liebling & Maruna (red.), *The Effects of Imprisonment*, Devon: Willan Publishing, 2005, s. 232-254.

Irwin, John & Owen, Barbara “Harm and the Contemporary Prison” i: Liebling & Maruna (red.), *The Effects of Imprisonment*, Devon: Willan Publishing, 2005, s. 94-117.

Johnson, Robert “Brave new prisons: the growing social isolation of modern penal isolations” i: Liebling & Maruna (red.), *The Effects of Imprisonment*,
Devon: Willan Publishing, 2005, s. 255-284.

Lisinski, Stefan ”Livstidsdomen för Flink ligger fast” i *Dagens Nyheter* 2008-09-04

Morris, Norval “The Contemporary Prison: 1965 – Present” i: Morris, Norval & Rothman, David J. *The Oxford History of the Prison – The Practise of Punishment in Western Society*, New York & Oxford: Oxford University Press 1995, s. 227-259.

Österdahl, Bertil, “Prison and Probation: The Swedish Perspective”, *Corrections Today*, Feb 2002, Vol. 64, No. 1, s. 54-57 & 94.